

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 1 2007

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Editor-in-Chief

Oleksij Onyshchenko, academician of NAS of Ukraine

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)
В. Попроцька (заступник головного редактора)
Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Боряк

А. Бровкін

Л. Костенко

В. Омельчук

М. Романюк

П. Тронько

А. Чекарцьов

О. Додонов

О. Литвиненко

В. Широков

В. Рубан

Б. Ігнатенко

Х. Ласкажевська (Польща)

С. Філіпи-Мартутинович (Сербія)

І. Славінські (Австрія)

К. Брюс (Німеччина)

Б. Зафіровські (Республіка Македонія)

Л. Біглоу (Велика Британія)

Заснований у 1993 році.

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 189 від 09.11.1993 р.

Виходить 6 разів на рік.

Адреса редакції:

НБУВ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039,
Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua

www.nbu.gov.ua

Передплатний індекс 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)

V. Poprotska (Deputy of Editor-in-Chief)

N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak

A. Brovkin

L. Kostenko

V. Omel'chuk

M. Romanyuk

P. Tron'ko

A. Chekmaryov

O. Dodonov

O. Lytvynenko

V. Shyrovok

V. Ruban

B. Ihnatenko

H. Laskarzevska (Poland)

S. Filipy-Martutynovych (Serbia)

I. Slawinski (Austria)

C. Bruce (Germany)

B. Zafirovski (Republic of Macedonia)

L. Biglow (Great Britane)

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:

KB No. 189 of 09.11.1993

Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv, 03039,
Ukraine

Tel.: (044)524-43-50

E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua

www.nbu.gov.ua

Subscription Index 74049

The opinions expressed herein are solely the views of the authors
and do not necessarily reflect those of the editorial board.

Зміст

РІК УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ

Супронюк О. Зарубіжна україніка в НБУВ: перспективи вивчення 3

ДОКУМЕНТНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Соловяненко Д. Статистика використання інтернет-технологій у бібліотеках України 6

ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОНДІВ БІБЛІОТЕК

Муха Л., Затока Л. Історичні та техніко-технологічні аспекти фазової консервації бібліотечних фондів 20

Вергунов В. Проблеми збереження фондів наукових бібліотек 25

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Кунанець Н. Організаційно-управлінська документація бібліотеки Народного Дому 32

КНИЖКОВА ТА АРХІВНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

Вовченко В. Архівна спадщина і бібліотека Миколи Васильовича Левитського (1859–1936) як джерело з історії українського просвітницького руху кінця XIX – 20-х років XX ст. 36

Калмикова М. Книжкове зібрання Романа Івановича Гельвіга у фондах Наукової бібліотеки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського 42

РЕЦЕНЗІЇ

Григорюк І. Сільське господарство України: новий історико-науковий погляд 46

SUMMARY 48

Content

UKRAINIAN BOOK'S YEAR

Supronyuk O. Foreign Ukrainica in the V. Vernadsky National Library of Ukraine: studying perspectives 3

DOCUMENTARY COMMUNICATIONS AND INFORMATIONAL TECHNOLOGIES

Solovyanenko D. Internet-technologies use statistics in the libraries of Ukraine 6

CONSERVATION OF THE LIBRARIES STOCKS

Muha L., Zatoka L. Historical, technical and technological aspects of phase conservation of the library stocks 20

Vergunov V. Problems of the scientific libraries stocks conservation 25

FROM THE HISTORY OF LIBRARIANSHIP IN UKRAINE

Kunanets' N. Narodnyi Dim library's organizational and managerial documentation 32

BOOK AND ARCHIVE HERITAGE OF UKRAINE

Vovchenko V. Mykola Vasylyovych Levyts'kyi (1859 – 1936) archive heritage and library as a source from history of Ukrainian movement of Enlightenment at the close of the XIX century and in the twenties of the XX century 36

Kalmykova M. Roman Ivanovych Gelvih book collection in the V. Vernadsky Taurida National University's Scientific library stocks 42

REVIEWS

Grygoryuk I. Ukrainian agriculture: new historical and scientific view 46

SUMMARY 48

УДК 027.54(477):025

Оксана СУПРОНЮК,

ст. наук. співробітник

відділу зарубіжної україніки НБУВ, канд. філол. наук

Зарубіжна україніка в НБУВ: перспективи вивчення

Стаття розкриває історію відділу зарубіжної україніки НБУВ, подає проблеми розкриття фонду відділу, стан вивчення книги, виданої у діаспорі, на сучасному етапі. Подано класифікацію типів наукових українознавчих осередків діаспори. Визначено перспективи вивчення їх видавничої продукції. Розглядаються перспективи опрацювання ретроспективних та поточних складників зарубіжної україніки і створення їх бази даних у зведеному електронному каталозі бібліотек України і світу, що готується НБУВ.

К л ю ч о в і с л о в а: зарубіжна україніка, екстеріорика, національна бібліографія, база даних, український бібліографічний репертуар.

Зарубіжна україніка (далі ЗУ) – або екстеріорика – література, створена за межами країни, є частиною національної бібліографії держави. Вона є органічною частиною українського бібліографічного репертуару (далі УБР) і одночасно ділянкою наукової бібліографії як книгознавчої дисципліни. Новий етап вивчення і введення в науковий обіг масиву ЗУ та збереженої в ньому інформації розпочався з постановням незалежної України.

Відділ ЗУ НБУВ протягом 15 років від часу його відкриття у 1991 р. зосереджується на питаннях методології вивчення даної літератури¹. Він здійснює свою діяльність на етапі створення в Бібліотеці сучасної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи. Перед ним, як і перед НБУВ в цілому, стоїть завдання збереження джерел інформації і забезпечення вільного доступу до них користувачів за допомогою засобів глобальної комп'ютерної мережі.

Актуальність дослідження визначається гострою потребою підготовки оптимального зведеного реєстру україномовної книги, в тому числі виданої за кордоном, у масштабах України і світу. Дана фунда-

ментальна робота проводиться на базі НБУВ. Частково проблема вивчення і бібліографування ЗУ як частини реєстру національної бібліографії України висвітлювалася в виданні «Україномовна книга в фондах НБУВ», окремі аспекти її вивчення зафіксовані в публікаціях покажчика «Видання Секції суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України. 1998–2003: Бібліографічний покажчик».

Мета даної публікації – окреслити загальну картину установ та інституцій в масштабах України і світу, які мають досвід обліку і практичного використання інформації про наявну в них екстеріоріку, на основі сучасних електронних інформаційних засобів, для подальшої інтеграції їх досвіду при створенні повної бази даних україномовної книги, яка готується в НБУВ.

Відповідно до програми вивчення національної бібліографії, прийнятої в НБУВ, відділ ЗУ має вивчати:

1. Твори друку українською мовою, видані за межами сучасної території України.
2. Твори друку про Україну і український народ, видані в усьому світі всіма мовами.
3. Твори друку, авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації та об'єднання, видані всіма мовами будь-де незалежно від їх змісту².

¹ Див. докладніше: Супронюк О. К. Зарубіжна україніка: проблеми вивчення // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 2. – С. 12–15; Яковлев О. В., Шульгіна В. Д. Методологія українознавства в дослідженні проблем національної бібліографії // Зб. наук. пр. Науково-дослідного ін-ту українознавства. – К., 2004. – Т. 3. – С. 529–536.

² Омельчук В. Ю. Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки // Бібліотечний вісник. – 1995. – № 5. – С. 4.

Підсумовуючи результати діяльності відділу ЗУ, основним завданням якого від часу його виникнення було створення умов для пошуку ЗУ в поточному і ретроспективному планах, можемо твердити, що на сьогодні створена електронна база даних (далі БД) україномовної книги відділу, яка налічує понад 6 тис. інформаційно-аналітичних записів. Зараз проходить її наукове редагування і підготовка до формування хронологічного ряду каталогу та допоміжних покажчиків. Створено також БД україномовних періодичних видань ЗУ і картотеку українознавчих центрів діаспори (в друкованому і електронному вигляді). Всі ці роботи було здійснено у відділі відповідно до загальнобібліотечних планів Інституту української книги НБУВ із формування єдиного УБР.

У відділі ЗУ НБУВ також виконується ряд конкретних наукових робіт, які розкривають фонд відділу. Підготовлено чергову із серії публікацій, що розкриває спадщину визначного книгознавця та бібліографа, Володимира Вікторовича Дорошенка (1879–1963), який другу половину життя жив у США. Його науковий доробок за радянських часів замовчувався і тільки зараз починає вивчатися і запроваджуватися в науковий обіг. У процесі наукового редагування перебуває покажчик бібліографії другого ступеня «Бібліографічні посібники і каталоги у фондах відділу зарубіжної українки НБУВ, Національного університету «Києво-Могилянська Академія», Бібліотеки ім. О. Ольжича, видані поза межами України». У 2005 р. Р. С. Кириченко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук «Франкомовна українка кінця XVII – початку XX ст. у бібліотечних колекціях України: походження, склад, зміст, історико-книгознавча реконструкція», методологію опрацювання матеріалу якої було визначено у відділі ЗУ. У планах відділу створення електронної БД для зведеного каталогу анотованих статей із журналів його фонду, які будуть описані й систематизовані за темами і персоналіями.

Відділ ЗУ, в тому вигляді, який він існує, виник у 1991 р. на базі відділу спецзбереження літератури. Але колекція ЗУ в НБУВ істотно більша, ніж нинішній фонд відділу ЗУ. Як з'ясовується, впродовж 80-річної історії Бібліотеки на різних історичних етапах були різні системи обробки книг та введення їх в обіг. Книги, видані в діаспорі, в різні часи потрапляли в основне книгосховище та у локальні структурні підрозділи спеціалізованого зберігання видань. Одним із напрямів діяльності відділу ЗУ мало б стати поповнення каталогів ЗУ за рахунок даних про діаспорні видання з каталогів основного фонду та локальних відділів і створення загального каталогу діаспорних видань НБУВ. Але на сучасному етапі немає можливостей для реалізації цієї ідеї.

Розглядаючи перспективи вивчення та запровадження в науковий обіг ЗУ в Україні, треба відзначити, що це одне з найскладніших завдань при підготовці

УБР. Пріоритетність напрямів вивчення ЗУ має визначатися з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема економічного стану держави і стану комп'ютеризації НБУВ.

ЗУ – це кількісно значний пласт документів з інформацією про Україну, який, з огляду на історичні обставини, постав за її межами. В освоєнні її виділяються ретроспективна і поточна складові. Перспективне завдання НБУВ як найбільшого інформаційного центру України – акумулювати дані всіх структур, які зберігають ЗУ, і представити їх у зведеному електронному каталозі бібліотек держави. Відтак користувачі дістануть можливість універсального пошуку ЗУ, наявної в бібліотеках України.

Поточна і ретроспективна бібліографія ЗУ має створюватися за окремими програмами, реалізованими у вигляді системи бібліографічних покажчиків, які в перспективі виконуватимуть функції зведеного каталогу.

Відомо, що на даному етапі бібліотеки різних систем і відомств України розпочали випуск власних видань з УБР. Відповідні бібліографічні покажчики в майбутньому стануть органічними частинами зведеного каталогу. Йде процес створення каталогів україномовних книг, наявних у бібліотеках України, які мають видання діаспори. Після завершення етапу створення зведеного каталогу україномовних книг, що зберігаються у фондах найбільших бібліотек-фундаторів держави (НБУВ, ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, ХДНБ ім. В. Короленка, ОДНБ ім. М. Горького), спільна база даних після звірки має поповнитися даними бібліотек загальнодержавного, обласного рівня, провідних університетських бібліотек. Далі цей масив слід звірити з бібліографічними джерелами українознавства і доповнити даними про джерела, які не збереглися у бібліотеках держави.

Нині в Україні функціонують наукові і громадські інституції, які досліджують ЗУ і співпрацюють із діаспорою. Найпотужніші з них це – Інститут досліджень діаспори (Київ); Центр гуманітарної співпраці з діаспорою (Ніжин); Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Наукове Товариство Шевченка в Україні; Інститут дослідження української діаспори Національного університету «Острозька Академія»³.

³ Атаманенко А. Українська діаспора: проблеми і напрями дослідження (від редактора) // *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»: Історичні науки.* – Острог; Торонто; Нью-Йорк: Нац. ун-т «Острозька академія», Світова Наук. Рада Світового конгресу українців, Укр. Іст. Т-во, 2005. – Вип. 5: Матеріали Першої міжнар. наук. конф. «Українська діаспора: проблеми дослідження». – С. 13; Дибчук Л., Мазило І. Формування книжкових колекцій діаспори в незалежній Україні // Там само. – С. 185–199.

Видавнича продукція цих центрів акумулює відповідну інформацію. Наприклад, Інститут досліджень діаспори видав серію бібліографічних покажчиків «Українське зарубіжжя», яка містить відомості про монографії, наукові збірники журнальні та газетні статті, котрі висвітлюють історію та сьогодення української діаспори у 1900–2002 рр. Джерела у них систематизовані за географічним принципом. Тернопільська державна універсальна наукова обласна бібліотека видала «Зведений каталог діаспорних видань», який є базою даних про ті зарубіжні видання, що надійшли до фондів бібліотек Тернопільської області у 1993–1996 рр. У ряді наукових закладів захищаються наукові роботи, які розробляють методику вивчення літератури діаспори⁴.

Відповідні відомості мають акумулюватися в БД НБУВ у друкованому і в електронному виглядах.

Наступний етап створення БД літератури діаспори має реалізовуватися шляхом реєстрації та системного опрацювання ЗУ (в друкованому і електронному вигляді) по окремих країнах, у співпраці з бібліотеками й центрами українознавства світу. Цю роботу найдоцільніше здійснювати за територіально-мовним, а в межах кожної країни – хронологічним принципом та за видами видавничої продукції. Пріоритет має надаватися вивченню видавничої діяльності та укладанню анотованої бібліографії друкованої продукції найпотужніших центрів українознавства, які мають, найдавніші традиції накопичення і вивчення українознавчих матеріалів і найвагоміші наукові й культурні здобутки. Серед них насамперед треба назвати Канадський інститут українських студій Альбертського університету в Едмонтоні (КІУС), Український науковий інститут Гарвардського університету (УНІГУ, США), Українську вільну Академію наук (УВАН, США), Український вільний університет (УВУ) і Український технічно-господарський інститут (УТГІ) у Мюнхені (Німеччина), Українське історичне товариство (США, Європа та ін.), Інститут дослідів Волині (Канада).

У діаспорі діють кілька типів наукових українознавчих осередків:

1. Українські наукові установи, які мають власні статуту, плани діяльності та наукові серійні або несерійні видання.
2. Українські високі школи – університети.
3. Українознавчі наукові центри, створені українською діаспорою, які діють при американських і канадських університетах. За свою наукову діяльність вони відповідають перед адміністрацією своїх університетів.
4. Професійні українські організації, які займаються академічною і науковою діяльністю.

⁴ Наприклад: *Крамарчук Т. Д.* Українська діаспора республіки Башкортостан: історія формування та особливості існування в іншоетнічному середовищі: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000. – 17 с.

5. Координаційна надбудова українських наукових установ – Світова Наукова Рада Світового Конгресу Українців.

До першої категорії належать такі установи: Українська Вільна Академія Наук у США й Канаді, Наукове Товариство ім. Шевченка в США, НТШ у Канаді, Європі та інших країнах, Українське історичне товариство в Америці, Канаді, Європі, Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського, українські наукові осередки в Італії, зокрема Чин Святого Василя Великого (ЧСВВ) у Римі.

До другої категорії треба зарахувати Український вільний університет у Мюнхені та Український католицький університет у Римі.

До третьої категорії українознавчих центрів і програм належать Український науковий інститут і українознавчі кафедри при Гарвардському університеті, Канадський інститут українських студій Альбертського університету, Програма українських студій при Іллінойському університеті та ін.

До четвертої категорії професійних організацій можна віднести Українську американську асоціацію університетських професорів, яка об'єднує близько 180 викладачів українського походження в Америці і Канаді.

Усі ці установи готують наукові та інформаційні видання, мають архіви, бібліотеки. Більшість із них має електронні каталоги своїх бібліотек, в яких зафіксована і їх видавнича продукція⁵. Наприклад, КІУС має інтернет-портал українознавчих ресурсів, інтернет-енциклопедію України⁶.

НБУВ як найбільший в Україні інформаційний і науково-методологічний центр із питань бібліотекознавства, книгознавства та бібліографії у перспективі має акумулювати видавничу продукцію всіх цих інституцій. Накопичення даних про ці видання та дослідження їх також є одним із завдань відділу ЗУ НБУВ.

Метою здійснюваної роботи є створення оптимального варіанта зведеного реєстру ЗУ як частини УБР, що забезпечуватиме потребу суспільства в бібліографічній інформації про сукупний документальний масив, створений у процесі історичного розвитку нашого народу, створення БД, які дозволять увійти в світову інформаційну систему, використання спільних інформаційно-бібліотечних ресурсів, створення корпоративних бібліотечних мереж на основі сучасних автоматизованих технологій та програмних засобів.

⁵ *Винар Л.* Дослідження української наукової діаспори: вибрані проблеми // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог; Торонто; Нью-Йорк: Нац. ун-т «Острозька академія», Світова Наукова Рада Світового конгресу українців, Укр. Іст. Т-во, 2005. – Вип. 5: Матеріали Першої міжнар. наук. конф. «Українська діаспора: проблеми дослідження». – С. 23–28.

⁶ *Козут З.* Канадський інститут українських студій: плани на майбутнє // Там само. – С. 68.

УДК 024(477):004.738.5

Денис СОЛОВ'ЯНЕНКО,
мол. наук. співробітник НБУВ

Статистика використання інтернет-технологій у бібліотеках України

Визначено стан упровадження двох найпопулярніших інтернет-технологій (електронної пошти та «всесвітнього павутиння») у практику роботи вітчизняних бібліотек, подано статистичні показники впровадження цих технологій у бібліотеках різних систем і відомств, досліджено регіональний розподіл бібліотечної інтернетизації в Україні, подано показники забезпеченості бібліотечним інтернет-сервісом користувачів різних регіонів України, прослідковано специфіку впровадження технології електронної пошти та веб-технології, в тому числі з урахуванням відомчої приналежності бібліотек. На основі отриманого масиву статистичних даних, зроблено висновки щодо стану бібліотечно-бібліографічного обслуговування українських користувачів інтернету.

Ключові слова: інтернет-статистика, бібліотечна статистика, український сегмент інтернету, електронна пошта, «всесвітнє павутиння», бібліотечний інтернет-сервіс.

Сьогодні інтернет-обслуговування користувачів починає перетворюватися з друго-рядної форми бібліотечної роботи на цілком повноправний вид бібліотечного сервісу. Обслуговуванню читачів через інтернет приділяється все більше уваги. Ця тенденція особливо помітна в західних економічно розвинутих країнах, де у бібліотек є достатні фінансові можливості для освоєння інформаційного ринку інтернету. Порівняно з західними країнами, і навіть порівняно з Росією, в Україні бібліотечний сегмент мережі не такий значний. І все ж, динаміка розвитку як Юанету в цілому, так і його бібліотечного сегмента зокрема, із кожним роком зростає. Сьогодні кількість бібліотек України, які пропонують свої послуги в інтернеті, сягає вже не десятків, а сотень. Відповідно, діяльність українських бібліотек в інтернет-середовищі можна системно дослідити, оцінити за статистичними показниками та зробити висновки щодо стратегії їхньої діяльності на цьому інформаційному ринку.

Слід зауважити, що інтернет – непростий об'єкт для статистичного аналізу. Об'єкти віртуального світу динамічно змінюються: одні об'єкти зникають, інші з'являються, треті – знаходяться у процесі постійного перетворення. В таких умовах статистичні дослідження завжди містять певну похибку (в основному у статистику інтернету оглядачами

прийнято закладати похибку у 20–25 %), так як час проведення дослідження кількість та якість об'єктів аналізу багаторазово змінюється.

Дослідженням статистичних показників Юанету займаються багато експертів. В основному, це комерційні організації – активні гравці ринку інтернету та маркетингові агенції. Для прикладу можна назвати такі компанії, як TNS-Ukraine, SputnikMedia.net, SpyLog Ukraine та ін. Офіційну статистику використання інтернету в Україні оприлюднює Міністерство транспорту і зв'язку України (далі Мінтрансзв'язку) та його структурний підрозділ – Державний департамент із питань зв'язку та інформатизації (далі Держзв'язку). Однак, офіційні дані Мінтрансзв'язку, принаймні у останні роки, зводяться до прийняття в якості офіційних даних середніх показників, що публікуються експертами ринку інтернету. Неодноразово зазначалося на необхідності ліцензування діяльності в інтернеті та реєстрації об'єктів віртуального світу, але поки у держави немає більш дієвих інструментів, ніж прийняття за основу даних, які надаються активними гравцями інтернет-ринку.

Це те, що стосується дослідження загальної статистики інтернету в Україні. Щодо дослідження статистики бібліотечного сегмента Юанет, то поки ґрунтовних досліджень на цю тему не було. Автором була зроблена спроба аналізу українського біб-

ліотечного веб-сегмента Юанет¹, у тому числі дослідження статистики використання українськими бібліотеками веб-технологій (створення бібліотечних веб-сайтів, окремі веб-сторінки бібліотек на сайтах інших організацій до уваги не бралися).

В умовах фінансової нестабільності досліджувати кількість бібліотек, які мають підключення до інтернету, вбачається за недоцільне. Бюджет бібліотеки може не дозволяти мати постійне безперебійне підключення до інтернету. Багато бібліотечних інтернет-центрів функціонують в Україні за рахунок тимчасових грантів або інших тимчасових фінансових вливань до їхніх бюджетів. На нашу думку, більш важливими є показники створення бібліотеками власних веб-проектів та поштових скриньок. Це сталі показники, які відображають кількість українських бібліотек, що стратегічно налаштовані на надання бібліотечного інтернет-сервісу. Оскільки бібліотеки, як і інші українські користувачі, обмежуються використанням лише двох основних інтернет-технологій – веб та електронна пошта, то і статистичні показники доцільно подавати саме по цих двох технологіях. Так, наприклад, мало користі від аналізу наявності в українських бібліотек веб-сайтів в умовах, коли такі сайти мають лише дві бібліотеки України. Не можна проаналізувати рівень упровадження технології обміну миттєвими повідомленнями, якщо лише декілька бібліотек публікують номери ICQ, за якими користувачі можуть до них звертатись. Це саме стосується і інших інтернет-технологій. Отже, дана робота має на меті узагальнити наявний масив статистичної інформації щодо використання вітчизняними бібліотеками двох основних інтернет-технологій: електронної пошти та «всесвітнього павутиння», тобто дослідити наявність у бібліотек України електронних поштових адрес та веб-публікацій.

Загальна статистика

У процесі роботи було виявлено інформацію про 330 українських бібліотек, які мають власний сайт або принаймні веб-сторінку в інтернеті. Кількість бібліотек, які використовують електронну пошту, дорівнює 404. Значна частина з них користуються електронними адресами установ-засновників (наукових та освітніх організацій, яким вони підпорядковуються).

Слід зауважити, що використання цих двох технологій далеко не завжди йде в українських бібліоте-

ках паралельно. Багато бібліотек користуються електронною поштою, але власних матеріалів у веб-середовищі не створюють. Також багато бібліотек, навпаки, веб-матеріали про себе публікують, але електронною поштою не користуються. Тому для підведення статистики було вирішено ввести узагальнений показник «інтернетизованість» – наявність адреси e-mail та/або веб-публікації. Таких «інтернетизованих» бібліотек в Україні 519, тобто приблизно 1,15 % від загальної кількості бібліотек України.

Відомчий розподіл

Мережа бібліотек НАН України нараховує 98 бібліотек². Нами виявлено веб-сторінки, що репрезентують діяльність 21 бібліотеки мережі (21,43 %). Електронною поштою користуються 89 бібліотек (90,82 %). 20 бібліотек (20,41 %) мають адресу електронної пошти та веб-публікацію. За узагальненим показником «інтернетизованість» (наявність веб-публікації та/або адреси електронної пошти) – 90 бібліотек (91,84 %).

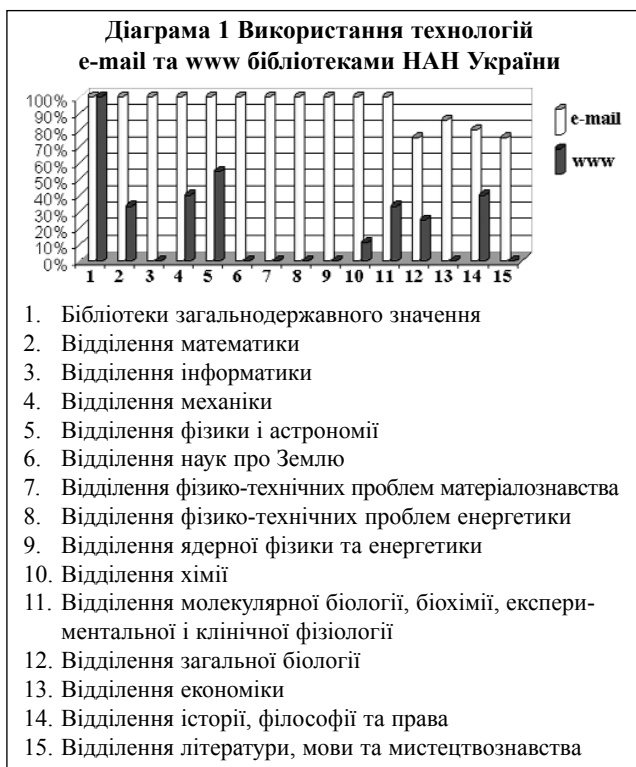
Слід зазначити, що засоби комп'ютерної техніки мають не всі бібліотеки цієї мережі. Комп'ютеризованими на сьогодні є 61 бібліотека, тобто 62,25 %. З поправками на комп'ютеризованість бібліотек мережі НАН України показники використання інтернет-технологій такі. В інтернеті наявні веб-матеріали про 34,43 % комп'ютеризованих бібліотек мережі, електронною поштою користуються 145,9 % комп'ютеризованих бібліотек (в мережі є поширеною практика використання для власних кореспондентських потреб поштових адрес, спільних для всього НДІ³), обидві досліджувані інтернет-технології використовують 32,79 % комп'ютеризованих бібліотек мережі, за узагальненим показником «інтернетизованість» – 147,54 %. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України

² Тут і далі показники по бібліотеках НАН України подані станом на 01. 01. 2005 р. згідно видання: Робота бібліотек науково-дослідних установ НАН України в 2004 році: Інформаційно-аналітичний огляд [Електронний ресурс] / О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Т. Л. Кулаковська, Н. І. Смаглова, Г. І. Солоїденко. – К., 2005. – Засіб доступу: URL: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2005/05nbunur.pdf>. Показники по бібліотеках інших систем і відомств подані станом на 01. 01. 2004 р. згідно видання: Бібліотечна Україна в цифрах: Стат. зб. (2002–2003 рр.) / Нац. парлам. б-ка України. – К., 2004. – 37 с.

³ Детальніше про це див. у частині «Статистика використання електронної пошти».

¹ Соловяненко Д. Структурний аналіз українського бібліотечного веб-сегмента мережі інтернет // Бібліотечний вісник. – 2005. – № 3. – С. 26–37.

мають власні поштові сервери та власні об'ємні веб-сайти.

По відділеннях НАН України ситуація така. У кожному з відділень електронною поштою користуються більшість бібліотек. Не користуються нею 9 бібліотек: 3 бібліотеки Відділення загальної біології (25 % від загальної кількості бібліотек у Відділенні), 1 бібліотека Відділення економіки (14,29 %), 2 бібліотеки Відділення історії, філософії та права (20 %) та 1 бібліотека Відділення літератури, мови та мистецтвознавства (25 %). Усі інші бібліотеки НАН України користуються електронними адресами установ, яким вони підпорядковуються або мають власні адреси e-mail.

Менша увага приділяється висвітленню у веб-середовищі діяльності бібліотек НАН України. Власних інтернет-сайтів бібліотеки науково-дослідних установ мережі відкривають мало⁴, в основному, мова йде про окремі сторінки, присвячені діяльності бібліотек, на сайтах науково-дослідних установ Академії. Але така практика теж не дуже поширена: найкраще висвітлена діяльність бібліотек Відділення фізики і астрономії (є матеріали про 54,55 % бібліотек Відділення). Далі – Відділення механіки та Відділення історії, філософії та права (є матеріали про 40 % бібліотек кожного з цих відділень), Відділення математики та Відділення молекулярної

⁴ Детальніше про це див. у частині «Статистика використання веб-технологій».

біології, біохімії, експериментальної та клінічної фізіології (є веб-матеріали про третину бібліотек кожного з цих відділень), Відділення загальної біології (матеріали про 25% бібліотек) та Відділення хімії (11,11%). Бібліотеки інших семи відділень не мають ні веб-сайтів, ні окремих веб-сторінок на сайтах науково-дослідних установ.

Мережа бібліотек системи Міністерства культури і туризму України (далі Мінкульттуризму) нараховує 18 664 бібліотеки. Нами виявлено веб-сторінки, що презентують діяльність 149 бібліотек мережі (0,8 %). Електронну пошту використовують 107 бібліотек (0,57 %). Бібліотек, які б мали свої веб-матеріали та використовували електронну пошту, є 90 (0,48 %). За узагальненим показником «інтернетизованість» – 166 бібліотек (0,89 %).

Оскільки більшість бібліотек цієї мережі не є досить комп'ютеризованими, доцільно зробити поправку на наявність засобів обчислювальної техніки. Отже, бібліотеки мережі мають 4866 одиниць засобів комп'ютерної техніки (тобто комп'ютеризованими є не більше 26,07 % бібліотек мережі – статистика по бібліотеках цієї мережі оперує показниками кількості засобів комп'ютерної техніки, а не кількості бібліотек, що мають цю техніку), відповідно, «інтернетизованими» є не більше 3,39 % комп'ютеризованих бібліотек системи Мінкульттуризму. Проте, прямої залежності між цими показниками не виявлено. Так, у м. Києві, де показник комп'ютеризації є найвищим по Україні (210,07 % – тобто на кожен бібліотеку припадає більш, ніж по два комп'ютери), «інтернетизованими» є 7,91 % бібліотек, а, наприклад, на Рівненщині, де показник комп'ютеризації на порядок менший (23,47 %), інтернетизовано 3,74 % бібліотек. Таких прикладів багато, отже впровадження комп'ютерних технологій та використання технологій інтернету, принаймні в цій бібліотечній мережі, не є взаємозалежним.

У межах мережі найбільше використовують інтернет, зрозуміло, центральні бібліотеки, менше обласні, ще менше міські та районні. Так, із 25 ОУНБ власного сайту не має лише Львівська ОУНБ, поштової адреси – лише Львівська та Івано-Франківська ОУНБ. Районні та міські бібліотеки ЦБС використовують інтернет менш активно. Представлені веб-матеріали про 52 районні та 18 міських бібліотек ЦБС. Адреси електронної пошти мають 25 районних та 15 міських бібліотек ЦБС. Відповідно, найповніше інтернетизуються сільські бібліотеки. Лише сільські книгозбірні Рівненської області мають веб-сайти (9 бібліотек) та адреси електронної пошти (4 бібліотеки). До речі, саме у Рівненській області інтернетизація бібліотек системи Мінкульттуризму поставлена

найкраще, 13,25% всіх інтернетизованих бібліотек мережі знаходяться саме у цій області. Це майже у два рази більше, ніж аналогічний показник по м. Києву. Якщо ж порівняти кількість бібліотек Міністерства культури, які мають і веб-сайт, і адресу e-mail, то в Києві таких бібліотек 7 (разом із двома національними), а на Рівненщині – 16.

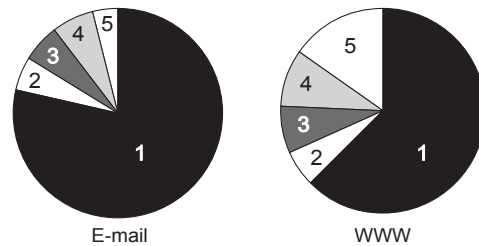
Мережі дитячих та юнацьких бібліотек інтернетизовані краще середніх показників по бібліотеках системи. Так, виявлено інтернет-ресурси 29 дитячих бібліотек (2,43 %). Адреси електронної пошти мають 17 дитячих бібліотек (1,43%). Середній показник інтернетизованості дитячих бібліотек – 2,6 %. По мережі юнацьких бібліотек ці три показники становлять відповідно 28,89 %, 40,0 % та 42,22 %. Високі показники із-за того, що кількість бібліотек для дітей набагато більша, ніж кількість бібліотек для юнацтва, а от абсолютна кількість інтернетизованих бібліотек в обох мережах різниться мало. Але потрібно тут враховувати і те, що більшість користувачів інтернету на сьогодні – це люди молодшої вікової групи. Так, доля користувачів інтернету середньої та старшої вікової групи сягає лише 43,7 %⁵, а отже, середнє навантаження на інтернет-ресурси бібліотек для дітей та юнацтва буде більшим: на один веб-сайт бібліотеки для дітей та юнацтва буде припадати 133 051 інтернет-користувач, тоді як середній показник навантаження по всіх бібліотечних веб-сайтах буде становити 1/38576 (тобто забезпеченість дитячої та юнацької аудиторії інтернету бібліотечним Інтернет-сервісом в Україні в три з половиною рази нижча, ніж загальна забезпеченість українських користувачів бібліотечним інтернет-сервісом).

Мережа бібліотек вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації – 193 бібліотеки. У процесі роботи виявлено, що веб-інформацію про себе подають 118 бібліотек мережі (61,14 %), електронну пошту використовують 154 бібліотеки (79,79 %), обидві інтернет-технології використовують 85 бібліотек (44,04 %), за узагальненим показником «інтернетизованість» – 187 бібліотек (96,89 %).

Серед бібліотек ВНЗ Міністерства освіти і науки України (далі Міносвіти) користується електронною поштою 121 бібліотека, серед бібліотек ВНЗ Міністерства охорони здоров'я – 9, серед бібліотек ВНЗ Міністерства аграрної політики – 8, серед інших державних ВНЗ – 10, серед недержавних ВНЗ – 6. Веб-публікації мають 76 бібліотек ВНЗ Міносвіти, 9 бібліотек медичних ВНЗ, 7 бібліотек аграрних ВНЗ, 11 бібліотек ін-

ших державних ВНЗ та 15 бібліотек недержавних ВНЗ.

Діаграма 2. Використання технологій e-mail та www бібліотеками ВНЗ III–IV рівнів акредитації

1. Бібліотеки ВНЗ Міністерства освіти і науки України (78,57%, 64,41%)
2. Бібліотеки ВНЗ Міністерства аграрної політики України (5,2%, 5,93%)
3. Бібліотеки ВНЗ Міністерства охорони здоров'я України (5,84%, 7,63%)
4. Бібліотеки інших державних ВНЗ (6,49%, 9,32%)
5. Бібліотеки недержавних ВНЗ (3,9%, 12,71%)

Бібліотеки середніх навчальних закладів та вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації інтернетизовані значно гірше. В інтернеті було знайдено два проекти, на яких висвітлюється діяльність шкільних бібліотек: на сайтах спеціалізованої школи № 197 ім. Д. О. Луценка Святошинського району м. Києва та Києво-Печерського лицю № 171 «Лідер»⁶. Електронну пошту не використовує жодна шкільна бібліотека України. 10 бібліотек ВНЗ I–II рівнів акредитації мають веб-сторінки в інтернеті (у тому числі 3 бібліотеки у підпорядкуванні Міносвіти, 2 аграрні бібліотеки, 3 медичні та одна бібліотека Укркоопспілки України), власного веб-сайту не має жодна з них, електронної пошти також не використовує жодна бібліотека ВНЗ I–II рівня акредитації.

Мережа сільськогосподарських бібліотек систем Української академії аграрних наук та Міністерства аграрної політики України складається з 267 бібліотек. У веб-середовищі є інформація лише про одну бібліотеку мережі – сайт Науково-бібліотечного центру Інституту експериментальної та клінічної ветеринарної медицини УААН⁷, отже показник наявності веб-матеріалів про діяльність бібліотек ме-

⁶ Кабінет №1 в школі // Школа №197 ім. Д. О. Луценка. – [Електронний ресурс]. – Засіб доступу: URL: <http://www.edu.kiev.ua/schools/s197/sch197/index4.html>. – Загол. з екрану; Бібліотечно-інформаційний центр // Києво-Печерський лицей №171 «Лідер». – [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: URL: <http://www.leader171.kiev.ua/2.str/2.bic.jsp>. – Загл. с екрана.

⁷ Научно-бібліотечний центр Інституту експериментальної та клінічної ветеринарної медицини. – [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: URL: <http://vet.kharkov.ua>. – Загл. с екрана.

⁵ За даними Української маркетингової групи на 2003 р.

режі становить 0,38 %. Використання електронної пошти йде більш активно: 27 бібліотек (10,11 %).

Мережа медичних бібліотек систем Міністерства охорони здоров'я та Академії медичних наук України нараховує 953 бібліотеки. В інтернеті було знайдено веб-матеріали про 7 бібліотек мережі (0,74 %). Електронною поштою користуються також 7 бібліотек (0,74 %). І веб-технологію, і технологію електронної пошти використовують 5 бібліотек (0,53 %), узагальнений показник «інтернетизованості» мережі – 0,94 % (веб-технологію та/або технологію електронної пошти використовують 9 бібліотек).

Інші бібліотечні мережі представлені в інтернеті окремими бібліотеками. Так, «інтернетизованими» є 6 бібліотек громадських організацій (3 бібліотеки мають веб-сторінки та адреси електронної пошти, ще 3 – лише веб-сторінки), також «інтернетизовано» 4 бібліотеки релігійних організацій (2 мають лише веб-матеріали про себе, ще 2 також і електронні адреси). Загальна кількість «інтернетизованих» бібліотек, які не входять у жодну зі згаданих вище мереж, дорівнює 17 (це бібліотеки релігійних та громадських організацій, профспілок, виробничих підприємств, органів державної влади тощо).

Географічний розподіл

Дані щодо географічного розподілу ілюструє схематична карта.

Отже, як бачимо, перше місце з великим відривом займає столиця України. У Києві знаходиться чи не кожна четверта (24,66 %) «інтернетизована» бібліотека. Друге місце за Харківською областю (8,29 %). На третьому місці Вінницька область (7,32 %) (один ресурс – «Інформаційний регіональний портал: Вінничина»⁸ – містить сторінки про ді-

яльність 90 бібліотек регіону (по сторінці для кожної бібліотеки). Більшість цих сторінок містять лише адреси та номери телефонів, тому при підведенні даної статистики вони не враховувалися, але щодо 33 бібліотек інформація на цьому порталі подана доволі об'ємна, тому вони були включені до статистики. Варто зазначити, що лише 8 вінницьких бібліотек мають електронні адреси). До речі, доволі високий показник для Закарпатської області (23 бібліотеки, тобто 4,43 %) теж пов'язаний з тим, що бібліотечна галузь області широко представлена на місцевому регіональному порталі⁹ (16 бібліотек, інформація про які подана на порталі, потрапили до статистики, а мають і електронну адресу, і веб-публікацію лише 5 бібліотек). Високий показник (5,78 %) має також Львівська область, за нею йдуть Одеська та Рівненська (по 4,82 % кожна). На Рівненщині інтернетизація дійшла навіть до сільських бібліотек. Тут обласна універсальна наукова бібліотека надає хостінг сайтам підзвітних їй бібліотек. Така практика має місце в багатьох випадках, але серед рівненських бібліотек системи Мінкультуризму вона найрозповсюдженіша. Два східні індустриальні центри – Дніпропетровськ та Донецьк – та вже згадана Закарпатська область мають показники дещо нижчі – по 4,43 % кожна відповідно. Подальша ротація областей йде у такому порядку: Херсонська область (3,08 %), АР Крим (2,89 %), Миколаївська (2,50 %), Тернопільська (2,12 %) Запорізька, Луганська і Сумська області (по 1,93 % кожна), Волинська, Кіровоградська та Полтавська (по 1,73 %), Київська (1,54 %), Хмельницька та Чернігівська області і місто Севастополь (по 1,35 %), Житомирська та Черкаська (по 1,16 %), Івано-Франківська та Чернівецька області (по 0,77 %).

Доцільно подати різницю цієї статистики по бібліотеках зі статистикою загальної інтернетизації регіонів України. В принципі, коли мова йде про ресурси інтернету взагалі, такі показники не є вкрай важливими, адже ресурс може створити організація з одного регіону, а використовуватимуть цей ресурс користувачі з іншого регіону (наприклад українські користувачі інтернету забезпечують лише 18,5 % відвідуваності українських ресурсів, а росіяни – 45,2 %¹⁰). Але бібліотечні сайти мають деяку специфіку, особливо це стосується тих проектів, які не

⁸ Бібліотеки // Інформаційний регіональний портал: Вінничина. – [Електронний ресурс]. – Засіб доступу: URL: http://irp.vn.ua/site/topicpage.jsp?category_id=37188885. – Загол. з екрана.

⁹ Закарпатье: ...библиотечное // Закарпатье: ...генеалогические корни. Следы забытых предков... – [Электронный ресурс]. – Способ доступа: URL: <http://karpatto-ur.narod.ru/index1477.htm>. – Загл. с экрана.

¹⁰ Подані показники відвідуваності українських ресурсів за серпень 2005 р. за даними index.bigmir.net.

містять повнотекстових баз даних, а отже, розраховані на тих людей, які в подальшому відвідають бібліотеку особисто.

Як уже зазначалося, статистику інтернету, тим більше регіональну статистику, підводити не дуже легко, тому наведені цифри слід розглядати як приблизні. Так, є дані, що станом на початок 2005 р. всього в Україні нараховувалося 2511 680 користувачів інтернету¹¹, за іншими даними їх більше 5 млн чоловік¹². Останні офіційні дані були озвучені на колегії Мінтрансзв'язку 14. 01. 2005 р.: «Швидкими темпами розвивається мережа Інтернет. Сьогодні її послугами користується понад 8 % населення України або 3,8 млн мешканців України. Кількість веб-сайтів налічує понад 30 тис.»¹³. Оскільки у першому півріччі 2005 р. відбувалося стрімке збільшення кількості українських користувачів мережі, сьогодні ці цифри є набагато більшими. Для даного дослідження будуть використані середньомісячні цифри статистики компанії SputnikMedia.net¹⁴, згідно якої в Україні середньомісячна аудиторія інтернету у першому півріччі 2005 р. нараховувала 6133 576 користувачів. На схематичній карті нижче наведені пропорції між кількістю «інтернетизованих» бібліотек у регіонах та кількістю користувачів інтернету у цих регіонах.

Як видно з наведеної схеми, цифри по областях з урахуванням загальної інтернетизації регіонів значно різняться з наведеними вище абсолютними показниками регіонального розподілу бібліотечної інтернетизації. В основному, ті області України, які у попередній схемі займали перші місця (великі індустріальні центри), з урахуванням рівня їх загальної інтернетизації опускаються на останні місця. Слід зауважити, що при підрахунку загального рівня інтернетизації українських регіонів прийнято ділити Україну не на 27 регіонів, а на 25 (враховуючи показники по м. Києву разом із показниками Київської області, а показники м. Севастополя – разом із показниками АР Крим), тому дані, щодо рівня інтернетизації цих двох міст окремо тут не наводимо. Отже, кількісно найвищий рівень забезпеченості користувачів інтернету бібліотечними послугами зареєстровано у Рівненській області. Тут одна «інтернетизована» бібліотека припадає на 503 користувача інтернету, одна бібліотека, яка має адресу електронної пошти – на 661 користувача інтернету, один бібліотечний веб-проект – на 546 інтернет-користувачів. Традиційно¹⁵ Рівненська область користується інтернетом менше інших областей України: на Рівненщині знаходиться найменша серед областей України кількість інтернет-користувачів – 0,21 % від їх загальної кількості, користувачі з цієї області забезпечують усього 0,18 % українського веб-трафіку. Що ж до кількості «інтернетизованих» бібліотек, то область займає одне з перших місць по Україні, що було проілюстровано на схемі 1 вище. Отже, найбільша кількість бібліотек, які представлені в інтернеті на одного інтернет-користувача регіону, знаходиться у Рівненській області. На другому місці Вінницька область: тут одна «інтернетизована» бібліотека припадає на 1435 користувачів інтернету, одна бібліотека, що користується e-mail – на 6816 користувачів та один бібліотечний веб-проект на 1435 користувачів. На третьому місці – Закарпатська область із показниками, відповідно, 1/2298, 1/8808 та 1/2402. Високі показники забезпеченості бібліотечним інтернет-сервісом має також Волинська область (1/2608, 1/3353 та 1/3353 відповідно). Далі регіони розташовують у такому порядку: Тернопільська (1/2911, 1/3557, 1/2911), Кіровоградська (1/2925, 1/4388, 1/3291), Житомирська (1/3236, 1/3883, 1/4853),

¹¹ За даними TNS-Ukraine.
¹² За даними SputnikMedia.net.
¹³ 14 січня 2005 року відбулася Колегія Міністерства транспорту та зв'язку України // Міністерство транспорту та зв'язку України. – [Електронний ресурс]. – Засіб доступу: URL: http://mintrans.gov.ua/index.php?f=Doc.View&p=news_255.0.news. – Загол. з екрану.
¹⁴ Глобальная статистика украинского Интернета / SputnikMedia.net, bigmir.net. – [Электронный ресурс]. – Способ доступа: URL: <http://i.bigmir.net/index/>
¹⁵ Див.: Попович З. Прорыв неизбежен? // Телекоммуникации и сети. – 2003. – № 1–2. – С. 26–29; Григорьев В. Отрасль связи Украины: год 2004 // Телекоммуникации и сети. – 2005. – № 4. – С. 26–33.

Херсонська (1/4012, 1/7133, 1/5350), Хмельницька (1/4092, 1/4774, 1/7161), Сумська (1/4601, 1/4601, 1/7668), Івано-Франківська (1/5389, 1/7186, 1/7186), Миколаївська (1/5566, 1/6578, 1/8040) області, Крим (1/5637, 1/5905, 1/12401), Чернівецька (1/6143, 1/8191, 1/6143), Луганська (1/6188, 1/6188, 1/10313), Полтавська (1/6348, 1/6348, 1/9522), Чернігівська (1/6593, 1/6593, 1/11538), Львівська (1/8044, 1/10055, 1/15082) та Харківська (1/8841, 1/9504, 1/16529) області. Це ті області, де показники забезпеченості бібліотечним інтернет-сервісом є вищими, ніж у цілому по Україні (відповідно 1/11818, 1/15182 та 1/18587). Нижчими цього рівня є показники шести областей. На Донеччині навантаження на одну «інтернетизовану» бібліотеку сягає 12 202 користувачів інтернету, одна бібліотека, що користується поштою, обслуговує 13 365 інтернет-користувачів області, а один веб-проект – 21 589 користувачів. У Черкаській області ці три показники становлять, відповідно, 1/14124, 1/14124 та 1/42372. Ще нижчими є ці три показники для Запорізької області: 1/15206, 1/19007 та 1/19007. Далі йде Одеська область (1/15974, 1/16640, 1/39935). Дніпропетровська область, яка є другою після Київщини за темпами загальної інтернетизації (на область припадає 8,35 % українських користувачів інтернету, вона забезпечує 7,17 % всіх українських відвідувань веб-ресурсів), має показники забезпеченості бібліотечним інтернет-сервісом, відповідно, 1/22261, 1/26948 та 1/42667. Останньою йде Київщина: у м. Києві та Київській області одна «інтернетизована» бібліотека припадає на 24 379 інтернет-користувачів, одна бібліотека-адресат електронної пошти – на 29 342 користувачів та один бібліотечний веб-проект – на 48 052 користувачів інтернету. Столиця України, зрозуміло, інтернетизована найбільше: звідси виходять в інтернет у середньому 3315 595 користувачів, що становить 54,06 % української аудиторії інтернету. В той же час, як зазначалося вище, частка «інтернетизованих» бібліотек для Київщини становить 26,2 % (24,66 % – місто Київ плюс 1,54 % – Київська область). Отже, серед регіонів України останнє місце за рівнем забезпеченості бібліотечним інтернет-сервісом для Київщини є закономірним. До того ж, слід зауважити, що найактивніші користувачі інтернету також знаходяться у Києві: якщо брати показник кількості відвідувань веб-ресурсів, а не кількості унікальних користувачів, то частка Києва в українському інтернеті буде 64,67 % замість 50,14 %, а, отже, рівень забезпеченості бібліотечним інтернет-сервісом буде навіть нижчим, ніж наведений.

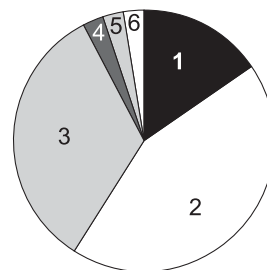
Важливим є те, що багато бібліотек користуються для власних кореспондентських потреб не власними адресами, а загальними адресами установ, яким вони підпорядковуються. Так само, не всі веб-проекти бібліотек є їх власними сайтами, багато бібліотек має лише окремі сторінки на веб-сайтах інших організацій. Отже, в цілому по Україні на одну бібліотеку, що має власну електронну адресу припадає 23 233 користувача інтернету, а на один власне бібліотечний веб-сайт – 38 576 користувачів інтернету.

Статистика використання електронної пошти

Використання технології електронної пошти йде в бібліотеках України досить неоднорідно. Деякі бібліотеки мають свої електронні адреси, відкриті на безкоштовних інтернет-серверах електронної пошти (Ukr.Net, Mail.Ru, Ukrpost.Net та ін.), деякі бібліотеки створюють свої власні поштові сервери або користуються поштовими серверами установ-засновників. Популярною є практика, коли бібліотека отримує пошту із загальної адреси установи-засновника (університету, науково-дослідного інституту, підприємства тощо). Але абсолютна більшість бібліотек України (99,1 %) досі не користуються електронною поштою взагалі.

Технологію поштових серверів використовують сьогодні для отримання пошти 37 бібліотек, що становить 9,16 % від загальної кількості бібліотек, які використовують електронну пошту. 22 бібліотеки підтримують власні поштові домени, ще 15 мають певний простір (два і більше) доменних адрес на поштових серверах установ, яким вони підпорядковуються (діаграма 3).

Діаграма 3. Використання технології поштових серверів бібліотеками різних систем і відомств

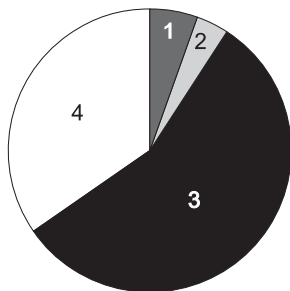

1. Бібліотеки системи НАН України
2. Бібліотеки системи Міністерства культури і туризму України
3. Бібліотеки ВНЗ III–IV рівнів акредитації
4. Бібліотека Верховної Ради України
5. Науково-бібліотечний центр Інституту експериментальної та клінічної ветеринарної медицини УААН
6. Український інститут науково-технічної та економічної інформації

Тут потрібно вказати, що використання поштових серверів має суттєві переваги лише, якщо комп'ютери установи поєднані у локальну мережу. Тобто, якщо пошта отримується єдиним комп'ютером, поєднаним з інтернетом і оснащеним засобами захисту від вірусних та хакерських атак, то подальше автоматичне сортування вхідної пошти в межах поштового домену необхідне лише, якщо цей комп'ютер здатен передати листи комп'ютерам кінцевих адресатів. Так, наприклад, якщо вищий навчальний заклад виділив для своїх бібліотечних працівників певний адресний простір на своєму поштовому сервері, то адміністраторам сервера доцільно доставляти пошту для бібліотекарів на їхні персональні комп'ютери у відділах, де вони працюють. Але, якщо в установі не має локальної мережі (тобто транспортної здатності передавати дані з одного комп'ютера на інший), то бібліотекарям доведеться в ручному режимі звертатись до центрального поштового сервера установи за своєю поштою незалежно від того, чи мають вони на цьому сервері свої власні поштові скриньки, чи отримують пошту на загальну для всієї установи адресу. Отже, наведену статистику потрібно розглядати в контексті того, скільки бібліотек України провели вже у своїх приміщеннях локальну мережу.

Але найчастіше є використання бібліотеками України окремих власних поштових адрес та загальних адрес установ, яким ці бібліотеки підпорядковуються. Загальна статистика використання послуг електронної пошти наведена на діаграмі 4.

Діаграма 4. Використання електронної пошти бібліотеками України

1. Власний поштовий сервер (5,45%)
 2. Дві і більше адрес на поштовому сервері установи-засновника (3,71%)
 3. Єдина власна поштова адреса (56,19%)
 4. Поштова адреса установи-засновника (34,65%)
- Із 45 000 бібліотек України електронною поштою користуються 404 (0,9%)

Адресами установ-засновників користуються лише 34,65 % проаналізованих бібліотек. Отже,

якщо бібліотека вирішує використовувати електронну пошту, то в переважній більшості випадків вона відкриває для себе власну адресу, яку і використовує для своїх кореспондентських потреб. Єдину власну адресу мають 56,19 % з 404 проаналізованих бібліотек. Деталізація показників відповідно до того, у яких доменних зонах знаходяться бібліотечні поштові скриньки, така: 29,03 % проаналізованих бібліотек мають поштові скриньки на серверах інтернет-провайдерів, які надають їм доступ до мережі, 10,42 % – використовують безкоштовні поштові скриньки, відкриті на спеціалізованих сайтах, інші 60,55 % бібліотек мають адреси e-mail у власних окремих доменних зонах – тобто більше половини проаналізованих бібліотек мають корпоративні електронні адреси. Частіше за все доменні зони купуються (або, рідше, отримуються безкоштовно) організаціями для розміщення в їх межах власних веб-сайтів та поштових серверів. Адміністрування корпоративних електронних адрес має ряд переваг, але також ускладнює роботу системних адміністраторів установи. З одного боку, адреси, відкриті у доменних зонах інтернет-провайдерів або у доменних зонах серверів безкоштовної пошти, накладають цілий ряд обмежень на листування. Такі сервери встановлюють ліміти на обсяги кореспонденції, яка зберігається на сервері, ліміти на розміри приєднаних до листів файлів, ліміти на кількість адресатів одного листа, заборону приєднання до листів файлів певних «потенційно небезпечних» форматів та ін. У випадку використання корпоративного поштового домену всіх цих обмежень немає (для адміністраторів поштового сервера, для кінцевих користувачів обмеження встановлюються адміністраторами). З іншого боку, захист поштових серверів завжди є проблемою адміністраторів цих серверів. Якщо бібліотека користується безкоштовним поштовим сервером або сервером свого провайдера інтернету, проблеми із захистом від вірусів та спам-повідомлень стають значно меншими, оскільки вся кореспонденція проходить фільтри на цих серверах. Надійність цих фільтрів – окрема неоднозначна тема (буває так, що потрібна кореспонденція автоматично відфільтровується як спам-повідомлення або листи з приєднаними до них вірусними файлами, і навпаки – фільтри іноді пропускають ті листи, які повинні бути відфільтровані), важливий сам факт того, що фільтрацію в цьому випадку для установи проводять треті особи. У випадку, якщо установа підтримує корпоративний поштовий домен, адміністрування цих фільтрів покладесться на працівників установи. Отже, ви-

бір повинен залежати від потреб кожної конкретної установи з урахуванням того, чи здатні працівники бібліотеки адмініструвати власні поштові сервери у достатньому для ефективного використання технології обсязі. Тобто адмініструвати власні корпоративні адреси електронної пошти можуть лише ті бібліотеки, у штаті яких є достатньо кваліфіковані системні адміністратори. Тому те, що 245 українських бібліотек використовують корпоративний поштовий домен, вбачається за високий показник.

Безкоштовною поштою користуються 42 бібліотеки (10,42 % від загальної кількості тих, які користуються поштою). В основному, ці бібліотеки обирають українські сервери безкоштовної пошти: Ukr.Net – 25 бібліотек, інші українські сервери – 6 бібліотек, зарубіжні поштові сервери – 11 бібліотек. Поштовими серверами своїх провайдерів інтернету користуються, як вже зазначалося, 29,03 % проаналізованих бібліотек. Отже, абсолютна більшість (97,27 %) існуючих поштових адрес українських бібліотек знаходяться в українському доменному сегменті інтернету. Проаналізувати фізичне розташування поштових скриньок важко, оскільки корпоративні облікові записи (accounts) і корпоративні доменні зони (domains) можуть адмініструвати різні інтернет-провайдери. Але з упевненістю можна сказати, що принаймні третина поштових скриньок (31 на безкоштовних українських поштових серверах плюс 117 на серверах українських провайдерів) фізично знаходиться в Україні.

Різні бібліотечні мережі мають свої особливості у використанні послуг електронної пошти. Використання e-mail бібліотеками НАН України демонструє діаграма 5.

Тут електронною поштою користуються 90,82 % всіх бібліотек (фактично саме в цій бібліотечній мережі технологія електронної пошти впроваджена найширше). З іншого боку, досить невелика кіль-

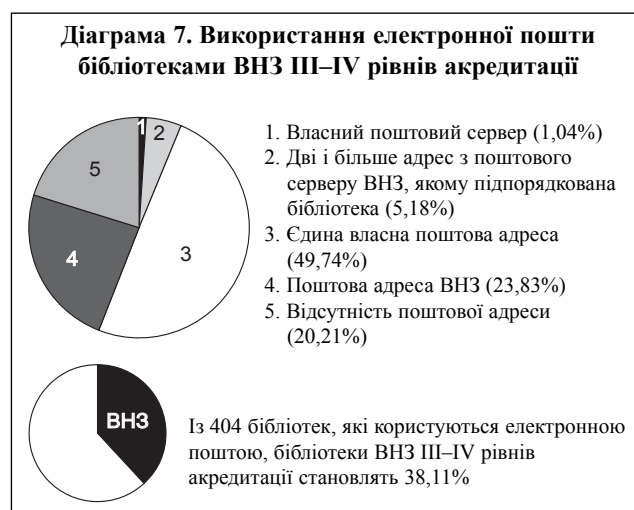
кість бібліотек має власні поштові адреси, 67,35 % бібліотек для своїх кореспондентських потреб використовують загальні адреси e-mail науково-дослідних установ (інститутів, обсерваторій, дослідних станцій та ін.), яким ці бібліотеки підпорядковані.

У системі бібліотек Мінкульттуризму ситуація інша (діаграма 6).

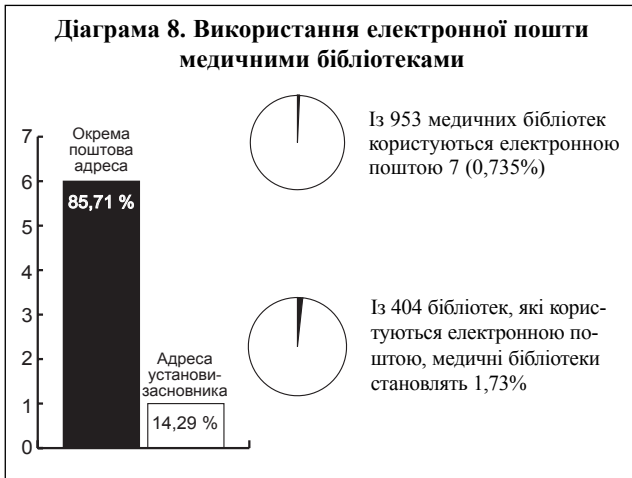
Тут поштою користується всього 0,57 % бібліотек системи. З іншого боку, всі 107 бібліотек системи, які користуються поштою, мають власні адреси, а значна частина (14,95 %) навіть власні поштові сервери з окремими поштовими адресами для відділів або навіть конкретних співробітників.

Використання електронної пошти у мережі бібліотек вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації зображено на діаграмі 7.

Рівень використання технології електронної пошти у цій мережі досить високий (79,79 %). До того ж, потрібно відзначити високий показник використання власних поштових адрес. Адресами установ-засновників для своїх кореспондентських потреб користується менше чверть бібліотек мережі.

Мережа медичних бібліотек користується електронною поштою значно менше (діаграма 8).

Лише 7 бібліотек мережі (0,735 %) використовують електронну пошту для власних потреб, у тому числі 1 бібліотека користується поштовою адресою, спільною для всієї установи, якій вона підпорядкована.

Мережа сільгосподарських бібліотек має свою специфіку використання електронної пошти (діаграма 9).

У цій мережі пошту використовують 10,11 % бібліотек, основна маса з яких (21 бібліотека або 77,78 %) користуються для своїх кореспондентських потреб адресами установ, котрим вони підпорядковані, інші 5 бібліотек (18,52 % від тих, що ко-

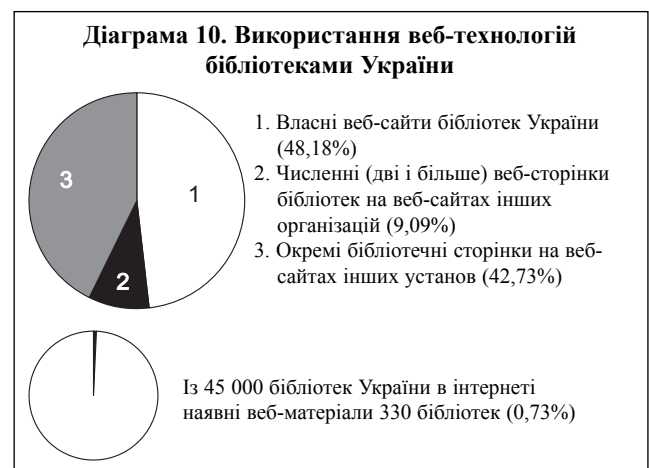
ристуються e-mail) мають власні окремі поштові адреси та 1 бібліотека (3,7 %) має численні адреси на поштовому сервері установи-засновника.

Бібліотеки інших систем, які використовують технологію електронної пошти, становлять 4,95 % від загальної кількості бібліотек, що користуються поштою. Серед цих 20-ти бібліотек є спеціальні технічні та спеціальні педагогічні бібліотеки, бібліотеки громадських та релігійних організацій, органів державної влади та управління, виробничих підприємств та ін.

Статистика використання веб-технологій

Неоднорідним є також і використання українськими бібліотеками веб-технологій. Деякі бібліотеки мають свої потужні сайти з електронними каталогами та великою кількістю сервісів, деякі мають сайти вельми скромні, багато бібліотек розкривають свою діяльність лише на окремих веб-сторінках. Є бібліотеки, які розробляють свої проекти власними силами, а є такі, які звертаються до зовнішніх розробників. Дуже багато проектів існують у межах веб-сайтів установ, яким бібліотеки підпорядковуються. Але абсолютна більшість бібліотек України (99,27 %) не представлена у веб-просторі взагалі.

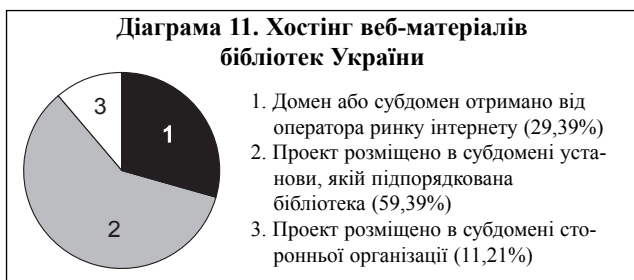
У веб-просторі представлені 330 бібліотек. Із них 48,18 % (159 бібліотек) мають свої власні сайти, інші 51,82 % (171 бібліотека) мають свої сторінки на сайтах інших установ, у тому числі 42,73% мають у рамках сайту лише по одній окремій сторінці, на якій подані основні відомості про діяльність бібліотеки та (іноді) її історію (діаграма 10).

Тут доцільно подати дані щодо загальної кількості веб-сайтів в Юанет. Як зазначалося вище, за офіційними даними Мінтрансзв'язку на початок 2005 р. кількість веб-сайтів в українському сегменті інтернету сягала «більше 30 тис.» (точнішої циф-

ри Мінтрансв'язку в 2006 р. не подавав, на офіційному сайті Держзв'язку вказано, що відмітку у 30 тис. сайтів український сегмент подолав ще у березні 2004 р.¹⁶). Звісно, за минулі 9 (а за іншими даними 19) місяців ця кількість значно зросла. За даними index.bigmir.net, станом на вересень 2005 р. кількість веб-сайтів в українському сегменті склала 49 587 (звісно, ця цифра приблизна, оскільки частина із сайтів, що потрапляють до статистики index.bigmir.net, давно забута своїми господарями і сьогодні не є активною, з іншого боку, частина українських веб-сайтів з якихось причин може не враховуватися у цій статистиці – отже, похибка тут може бути значною). Але, якщо взяти цю цифру за основу, то виходить, що 159 веб-сайтів бібліотек України становлять 0,32 % загального українського веб-сегмента. З урахуванням веб-сторінок бібліотек України бібліотечний веб-сегмент виглядає ще більшим.

Цікавими є питання щодо хостінгу бібліотечних веб-проектів, тобто щодо того, на чийх серверах розміщені ці проекти.

97 бібліотек, тобто 29,39 % від тих, що мають веб-проекти, або 61,01 % від тих, що мають власні веб-сайти, мають власні домени або субдомени. Власні домени отримуються у постійну або тимчасову власність від операторів ринку інтернету на платній або безоплатній основі і визначають рівні ієрархії адресації у веб-просторі (від більш високого правого до більш низького лівого). Маючи доменну адресу, організація може і сама проводити в її межах хостінг, видаючи доменні адреси на рівень більш, ніж її власна. Так, наприклад, маючи доменну адресу третього рівня вигляду www.domain.kiev.ua¹⁷, організація може видавати домени четвертого рівня вигляду www.subdomain.domain.kiev.ua або www.domain.kiev.ua/~subdomain/ для розміщення

¹⁶ Історія розвитку Інтернет в Україні // Державний департамент з питань зв'язку та інформатизації Міністерства транспорту та зв'язку України. – [Електронний ресурс]. – Засіб доступу: URL: <http://www.stc.gov.ua/ukrainian/info/internet/history>. – Загол. з екрану.

¹⁷ Тут і далі префікс веб-протоколу (www) подається для більшої наочності.

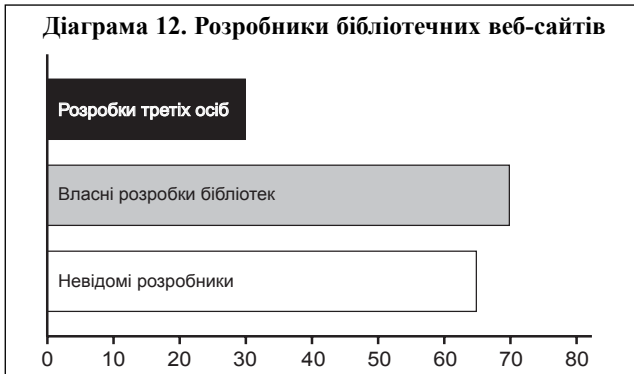
там інших веб-проектів. Більш детальні цифри наявності доменів такі. Власні домени другого рівня мають 3 бібліотеки (по одному у корневих доменах com, net та org). Домени третього рівня мають 56 бібліотек: у тому числі 35 бібліотечних доменів вигляду www.domain.region.ua, 3 домени вигляду www.domain.gov.ua, 1 домен вигляду www.domain.com.ua, 1 домен вигляду www.domain.org.ua, 2 домени вигляду www.domain.region.com, 1 вигляду www.domain.region.org, 4 домени в російському веб-сегменті інтернету та 9 інших доменів третього рівня. Домени четвертого рівня мають 30 бібліотек (у тому числі 17 доменів вигляду www.domain.iatp.org.ua, отриманих по проекту LEAP), ще 8 бібліотек розміщують свої сайти у доменах п'ятого рівня або субдоменах провайдерів вигляду www...provider.../~subdomain/.

196 бібліотек, тобто 59,39 % від тих, що мають веб-проекти, розміщують власні проекти (веб-сайти або окремі веб-сторінки) у субдоменах установ, яким вони підпорядковані. Тобто, наприклад, бібліотеці вищого навчального закладу певним чином вигідніше розмістити власний сайт у субдомени домену ВНЗ, якому ця бібліотека підпорядкована. Якщо ж бібліотека не має власного сайту, а має лише сторінку на сайті установи-засновника, знов-таки, зрозуміло, що адреса цієї сторінки буде похідною від адреси сайту всієї установи. З огляду на все сказане, показник 59,39 % у даному випадку виглядає цілком адекватним.

37 бібліотек, тобто 11,21 % від тих, що мають веб-проекти, користуються для своїх проектів хостінгом субдоменів сторонніх установ та організацій. Так, деяким бібліотечним проектам субдомени власних доменів надають органи державної влади, іноді бібліотеки одного відомства надають простір на своїх серверах для проектів бібліотек іншого відомства, але в основному цей показник включає веб-проекти українських бібліотек, які існують у рамках сайтів небібліотечної тематики.

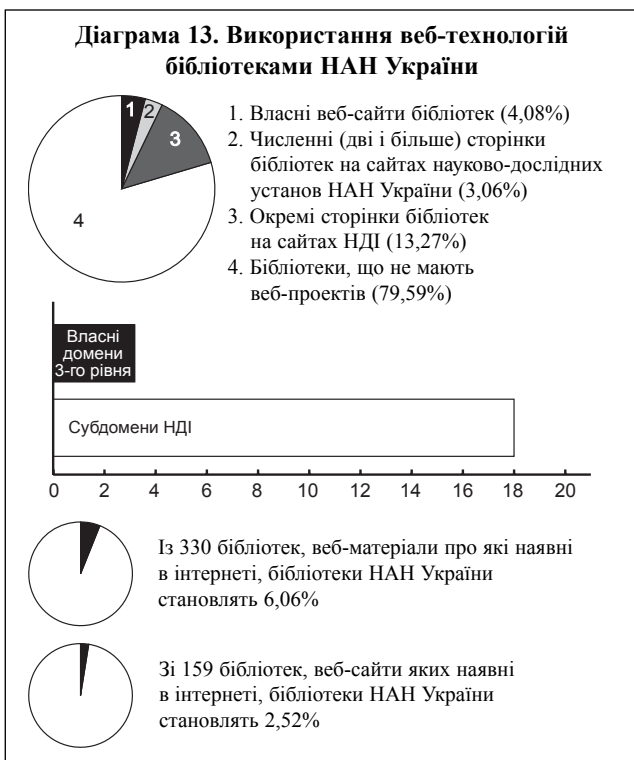
Розробкою бібліотечних сайтів не завжди займаються самі бібліотеки. Іноді бібліотеки запрошують для створення дизайну та наповнення своїх веб-проектів зовнішніх спеціалістів (спеціалізовані агенції веб-дизайну або окремих веб-дизайнерів). Загальна кількість сайтів українських бібліотек, що розроблені третіми особами, дорівнює 26 (це 16,35 % від кількості веб-сайтів бібліотек України), сайти 61 бібліотеки (38,37 %) розроблені силами власних співробітників. На 72 сайтах (45,28 % від загальної кількості) інформація щодо розробників не подана. В основному, комерційні агенції ніколи не забувають засвідчувати свої авторські права на дизайни проектів, які вони розробляють, тому з пев-

ною мірою ці сайти можна також віднести до тих, які розроблені працівниками бібліотек, але також можна припустити, що певна частина з них розроблена третіми особами, для яких авторські права на створений ними дизайн не є важливими (діаграма 12).

Створення веб-проектів по мережах бібліотек не є однорідним. Чотири основні мережі бібліотек, які постачають бібліотечний веб-зміст – це мережа бібліотек Мінкультуризму, мережа бібліотек ВНЗ, мережа бібліотек НАН України та мережа медичних бібліотек. По цих чотирьох мережах варто привести окрему статистику.

Використання веб-технологій у мережі бібліотек НАН України демонструє діаграма 13.

Використання веб-технологій у цій бібліотечній мережі не є тотальним, в основному, веб-матеріали бібліотек науково-дослідних установ НАН України подаються на сайтах цих установ. 4,08 %

бібліотек мережі мають власні веб-сайти, 16,33 % мають певний простір на сайтах установ, у структурі яких вони функціонують, інші 79,59 % бібліотек не подають у веб-просторі інформацію про свою діяльність. Щодо розробників веб-сайтів бібліотек цієї мережі, то на трьох із чотирьох сайтів вказано, що розроблялися вони власними силами бібліотечних працівників, на четвертому сайті інформація про розробників не подана.

Мережа бібліотек системи Мінкультуризму має свою специфіку використання веб-технологій (діаграма 14).

У веб-середовищі наявні веб-матеріали про 0,80 % бібліотек мережі. Більша частина з них (65,11 %) – це власні веб-сайти бібліотек, ще 34,89 % із цих проектів являють собою веб-сторінки на сайтах інших організацій. Фактично, основний відсоток бібліотечного веб-сегмента України створюють саме бібліотеки цієї мережі (відсотки від загальної кількості веб-матеріалів та веб-сайтів українських біб-

ліолек для цієї мережі становлять, відповідно, 45,29 та 61,01 %).

Використання веб-технологій у мережі бібліотек вищих навчальних закладів усіх систем і відомств відображено на діаграмі 15.

118 бібліотек (61,14 % бібліотек мережі) публікують в інтернеті веб-матеріали про себе, 44 бібліотеки (22,8 % бібліотек мережі) мають власні веб-сайти. Хостінг веб-матеріалам надають, у переважній більшості випадків (89,83 %), вищі навчальні заклади, яким бібліотеки підпорядковуються.

По мережі медичних бібліотек Міністерства охорони здоров'я України та Академії медичних наук України статистичні дані такі:

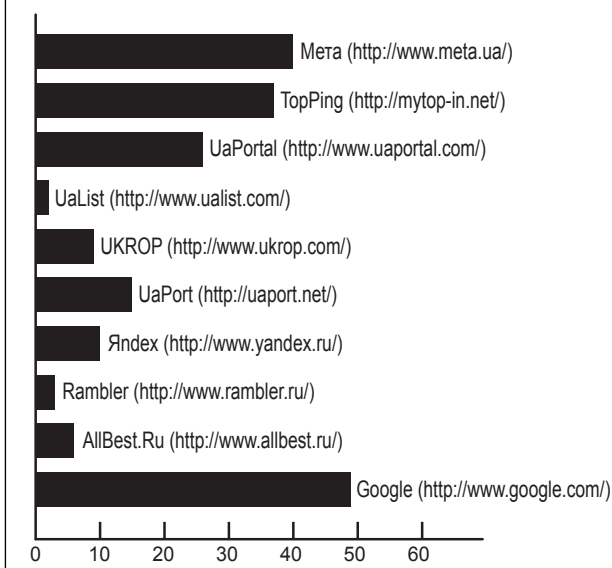
У веб-середовищі наявні веб-матеріали про 7 медичних бібліотек, тобто про 0,74 % від загальної кількості бібліотек мережі. З них 4 проекти (57,14 %) – це власні веб-сайти бібліотек, інші 3 проекти (42,86 %) – це окремі веб-сторінки на сайтах інших організацій (по сторінці на бібліотеку). Хостінг проектам медичних бібліотек надають як організації, яким ці бібліотеки підпорядковуються (14,28 %), так і сторонні організації (42,86 %), інші 42,86 % проектів знаходяться у власних доменах, отриманих від операторів ринку інтернету.

Діаграма 16. Використання електронної пошти медичними бібліотеками

Не всі бібліотечні веб-сайти є зареєстрованими у найпопулярніших каталогах веб-ресурсів. Простежувалася наявність 159 веб-сайтів бібліотек України в десяти веб-каталогах: у каталогах веб-ресурсів України (Meta, TopPing, UaPortal, UaList, UKROP та UaPort), Росії (Яндекс, Rambler та Allbest) та США (Google). Результати цього дослідження ілюструє діаграма 17.

Діаграма 17. Наявність веб-сайтів бібліотек України у різних тематичних каталогах веб-ресурсів

У тематичних каталогах Google зареєстровано 48 веб-сайтів українських бібліотек. Це більше, ніж у кожному з інших проаналізованих каталогів.

Дещо менше представлені веб-ресурси українських бібліотек у каталогах національного українського веб-порталу Meta – тут зареєстровані 40 бібліотечних веб-сайтів. У каталогах іншого потужного українського сервера TopPing є 37 вебліографічних записів бібліотечних проектів. На веб-порталі UaPortal зареєстровано 26 українських бібліотечних сайтів, в каталогах UaPort – 15. У каталогах найпотужнішого російського порталу Яндекс представлено 10 сайтів українських бібліотек. У каталогах українського сервера UKROP зареєстровано 9 бібліотечних сайтів, російський сервер All-Best.Ru – 6 сайтів українських бібліотек, російський портал Rambler – 3 українські бібліотечні сайти та каталог UaList – 2.

Цікаво, що небагато бібліотечних веб-проектів реєструється на великій кількості серверів. Так, на восьми серверах із десяти тих, які були проаналізовані, зареєстрований лише один веб-сайт (0,63 % від загальної кількості українських бібліотечних веб-сайтів) – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. На семи серверах зареєстрований також лише один сайт (що, знов-таки, становить 0,63 % від загальної кількості сайтів) – Державної бібліотеки України для юнацтва. Сайти ще двох бібліотек (Вінницької ОУНБ та Центральної бібліотеки ЦБС Заліщицького району Тернопільської області), тобто 1,26 % від загальної кількості проаналізованих сайтів, зареєстровані у шести досліджених веб-каталогах. Ще 8 бібліотечних веб-сайтів (5,03 %) зареєстровані у веб-каталогах п'яти серверів. На чотирьох серверах зареєстровано 8 українських бібліотечних веб-сайтів (5,03 %). Ще 7 сайтів (4,4 %) зареєстровані в каталогах трьох серверів. На двох – 22 сайти (13,84 % від загальної кількості), на одному – 38 сайтів (23,9 % від загальної кількості). Інші 72 бібліотечні веб-сайти (тобто 45,28 % від загальної кількості веб-сайтів бібліотек України) не були знайдені в жодному з проаналізованих веб-каталогів.

Висновки

Отже, проведене статистичне дослідження засвідчило, що стан бібліотечної інтернетизації все ще є досить низьким, освоїла ринок інтернету лише кожна сота бібліотека України. Бібліотеки різних систем і відомств мають свою специфіку впровадження інтернет-технологій: так, наприклад, академічні бібліотеки найширше використовують технологію електронної пошти, публічні

бібліотеки забезпечують найбільшу частку бібліотечного веб-змісту. Диспропорція інтернетизації бібліотек п'яти основних мереж сягає майже 11 000 %, найвищий рівень інтернетизації зареєстрований у мережі бібліотек ВНЗ III–IV рівнів акредитації, найнижчий – у мережі бібліотек Мінкультуризму. Мережі шкільних бібліотек інтернетизація взагалі майже не торкнулася. Відчутна суттєва регіональна диспропорція у забезпеченні користувачів інтернету бібліотечним інтернет-сервісом. Великим індустріальним центрам властиві високі показники впровадження інтернету в бібліотеках, але, з огляду на високий рівень загальної інтернетизації, навантаження на «інтернетизовані» бібліотеки у промислово розвинутих містах є більшим, ніж у регіонах із низьким рівнем загальної інтернетизації. Ця диспропорція сягає 5000 %, найбільша забезпеченість бібліотечним інтернет-сервісом зареєстрована у Рівненській області, найнижча – по місту Києву. Технологія електронної пошти впроваджується в бібліотеках більш активно, ніж технологія «всесвітнього павутиння». Слід відмітити, загально високий рівень використання бібліотеками корпоративних електронних адрес. Небагато бібліотек користуються безкоштовною поштою. Значна частка бібліотек використовує для своїх кореспондентських потреб електронні адреси установ-засновників. Є своя специфіка й у впровадженні веб-технологій. Багато бібліотечних веб-проектів розгортаються в рамках веб-сайтів установ-засновників бібліотек, значна частка бібліотечних веб-сайтів розміщуються в субдоменах установ, яким підпорядковуються бібліотеки (ВНЗ, НДІ). Розробкою бібліотечних веб-сайтів, в основному, займаються самі бібліотеки, хоча відсоток проектів, створених третіми особами, є відчутно великим. Диспропорція між рівнем упровадження в бібліотеках України веб-технології електронної пошти та рівнем увпровадження веб-технології становить 122–166 %. У цілому, потрібно наголосити, що установи-засновники мають суттєвий вплив як на рівень упровадження технології електронної пошти (шляхом надання бібліотекам електронних адрес зі своїх поштових серверів або дозволу на використання загальних адрес установ для кореспондентських потреб бібліотек), так і на рівень упровадження веб-технологій (шляхом надання хостінгу для бібліотечних веб-проектів або розміщення матеріалів бібліотек на власних веб-сайтах).

УДК 025.7/9

Людмила МУХА,

заст. генерального директора НБУВ, канд. іст. наук

Любов ЗАТОКА,

наук. співробітник НБУВ

Історичні та техніко-технологічні аспекти фазової консервації бібліотечних фондів

У статті розглянуто історичні, технічні та технологічні аспекти, пов'язані з упровадженням фазової консервації у бібліотечну практику. Пояснено переваги використання сучасних превентивних технологій збереження фондів бібліотек та висвітлено завдання, які постають перед фахівцями при впровадженні технології фазової консервації документів.

Ключові слова: документ, папір, фазова консервація, стабілізація, фізико-хімічні та структурні показники, нормативні режими, технологічна лінія.

Збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів визначається рівнем, ефективністю та актуальністю впровадження загальної системи збереження фондів. Загальна система збереження бібліотечних фондів широко функціональна. Вона може включати інноваційні технології, окремі елементи цих технологій, контрольно-профілактичні заходи та сучасні методики. Оцифрування, мікрофільмування, превентивна консервація – усе це окремі складові загальної системи збереження, які можуть бути задіяні у бібліотеці окремо чи в комплексі. В останні десятиліття переваги надаються різним формам превентивної консервації, яка дозволяє якнайкраще забезпечити збереження значної кількості документів із мінімальним втручанням у структуру самих документів.

Однією з форм превентивної консервації є технологія фазового зберігання документів. Стандарт ГОСТ 7.48–2002 «Консервация документов. Термины и определения» визначає фазове зберігання як «зберігання документа в будь-якій фазі його стану у контейнері з нешкідливого матеріалу». Дещо з історії фазової консервації: термін «фазова консервація» був уперше запроваджений у Відділі консервації Бібліотеки Конгресу США у середині 70-х років минулого століття. Однією з перших колекцій цієї Бібліотеки, для якої було застосовано фазове зберігання, стала європейська колекція книг із права. Це тисячі томів у шкіряних та перга-

менових оправах із численними механічними пошкодженнями. Причиною цих пошкоджень було значне читацьке навантаження та фізичний знос із-за частого переміщення з полиці на полицю. Документи зазначеної колекції були розміщені в футляри-обгортки. Конструкція використаних коробок отримала назву «фазовий контейнер» і була розроблена на основі японсько-китайських футлярів-обгорток для традиційних східних книг без твердої оправи. Подальший розвиток технології фазової консервації – це застосування її для збереження матеріалів, пошкоджених під час надзвичайних ситуацій, насамперед для документів, які потерпіли від вогню чи води.

У 1988 р. Бібліотека російської академії наук (БАН) у м. Санкт-Петербург зазнала найбільш спустошуючої пожежі ХХ ст. Для відновлення фондів, пошкоджених унаслідок дії води, пари та високих температур, спеціалістами БАН спільно з консерваторами Бібліотеки Конгресу США, яка взяла на себе роль координатора міжнародної допомоги, було запропоновано декілька способів забезпечення збереження документів як певний комплекс відновлювальних операцій у поставарійний період: мікрофільмування, інкапсулювання та фазова консервація у контейнери з безкислотного картону.

Серед головних завдань будь-якої бібліотеки – підтримання оптимального фізичного стану бібліо-

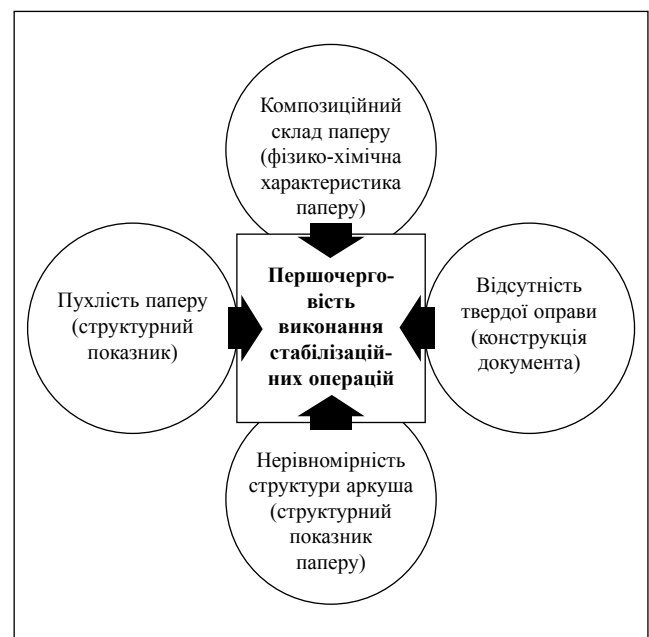
течно-інформаційних ресурсів. На сьогодні як матеріальна основа переважної більшості бібліотечних фондів застосовано папір, а використання новітніх, більш стійких до води та вогню таких носіїв, як скло, кварц чи кераміка, ще попереду. На практиці це завдання у великих книгозбірнях виконують фахівці спеціально створених підрозділів, які й проводять глибоке і всебічне вивчення фізико-хімічних та конструктивно-структурних властивостей матеріальної основи, тобто паперу, кожного документа, що підлягає консервації. Дослідження цих властивостей сприяє розробці та впровадженню оптимальних консерваційних заходів для тих документів, матеріальна основа яких ослаблена внаслідок підвищеного попиту, природного старіння чи з інших причин. Старіння матеріальної основи документа (МОД) – паперу, визначається сукупністю змін властивостей, завданих під час його виготовлення, друкування та використання. У найбільшій мірі властивості паперу зумовлені його мікроструктурою, закладеною під час його виготовлення, зокрема волоконною складовою.

Морфологічні особливості волокна залежать від його походження (деревина, бавовна, солома тощо); ці особливості та вміст неволоконної складової мікроструктури – лігніну зумовлюють швидкість природного старіння паперу.

Отже папір є композиційним капілярно-пористим матеріалом, що має вигляд листа і складається зі спеціально оброблених волокон, частіше рослинного походження, та деякої кількості допоміжних речовин (наповнювачі, барвники, проклеюючі речовини тощо). Взаємодія зазначених компонентів великою мірою і зумовлює механічні, хімічні та оптичні властивості паперу, які погіршуються внаслідок його старіння. Зазвичай, бібліотечні фонди – книги, журнали, газети та інші види документів, хоч і призначені для виконання однієї функції – задоволення інформаційних потреб користувачів бібліотечних установ, суттєво різняться і зовнішньою формою, і властивостями складових, які застосовані для їх виготовлення. Термін використання кожного конкретного носія інформації можна прогнозувати з урахуванням зазначених властивостей конструктивних складових, читацького навантаження, а також, насамперед, умов його зберігання. Не зайвим буде нагадати, що значне механічне навантаження, якого зазнає папір документа під час перегортання його аркушів читачем, при копіюванні тощо, суттєво впливає на величину заданих фізико-хімічних і експлуатаційних характеристик, дещо погіршуючи їх. Незважаючи на

значну різноманітність видів паперу, застосованих для друку бібліотечних документів, як-от: друкарський, писальний, газетний, папір ручного способу виготовлення (ганчір'яний), пігментований, картографічний, для нотних записів та інші, можна прогнозувати певні закономірності між їх властивостями та схильністю до старіння. Більшість сучасних видів паперу, починаючи з другої половини XIX ст. та закінчуючи XXI ст., – недовговічні. Як не парадоксально це звучить, саме розвиток техніки призвів до використання таких матеріалів та хімічних речовин під час виготовлення паперу, які роблять папір недовговічним. З появою у 70-х роках XIX ст. деревинної сульфітної целюлози та застосуванням її для виготовлення паперу, довговічність його різко знизилась. Із другої половини XIX ст. для виготовлення паперу стали широко застосовуватись ще такі напівфабрикати, як целюлоза високого виходу, напівцелюлоза та деревна маса. Папір, у композиції якого застосовано ці напівфабрикати, характеризується ще меншою довговічністю. Отже, старіння паперу – процес не зворотний і постійний, однак його інтенсивність, як і будь-якого природного процесу, залежить від умов, величина регульована, диференційна.

Характер впливу фізико-хімічних, структурних показників паперу та конструктивних особливостей бібліотечних документів на інтенсивність протікання процесів старіння паперу документів, що в кінцевому результаті і є об'єктивною причиною для проведення усього комплексу консерваційних заходів чи окремих елементів стабілізаційної обробки, зображено на схемі. Як слідує з наведеної

схеми, першочергових консерваційних, зокрема стабілізаційних заходів, потребують документи без твердої оправы, виготовлені на нещільних (із високим показником пухлості), слабо проклеєних видах паперу з нерівномірною структурою аркуша, композиція яких містить деревинні чи ганчір'яні волокна. Це – рукописні документи, стародруки, а також газетні видання. З іншого боку, саме ці документи характеризуються найбільшим поглинанням вологи з повітря взагалі та особливо при потраплянні документа у екстремальні умови. Значно менше вологи вбирають документи на папері з крейдованим покриттям, папері для друку у твердій оправі.

Зазвичай, бібліотечні фонди розміщуються на бібліотечній полиці згідно з вимогами стандартів із бібліотечної справи. Тож вищезазначені характерні властивості матеріальної основи різних видів документів також необхідно знати та враховувати при підготовці та виконанні консерваційних заходів взагалі і стабілізаційних операцій зокрема, які повинні базуватися на принципах індивідуального підходу до кожного конкретного бібліотечного документа. Мається на увазі, що у випадках, коли документи на різних видах паперу характеризуються деякими подібними структурними показниками, скажімо, пухлістю та нерівномірністю структури аркуша паперу, як-то ганчір'яний та газетний види паперу, застосовані елементи з технології фазової консервації можуть суттєво відрізнитися. Адже враховуються інші складові зображеної вище схеми, а також, насамперед, унікальність та історико-культурна значущість документа. Для стародрукованих та рукописних документів широко застосовується зберігання у контейнерах із безкислотного картону проклеєного у нейтральному середовищі, а для газетних комплектів економічно доцільно виготовлення як захисного елемента твердої оправы з відповідних матеріалів.

Окрім властивостей, закладених під час виготовлення паперу, на процеси старіння паперу документів впливають фактори зовнішнього середовища. Про вплив підвищення кількості вологи уже сказано. Підвищення температури повітря, наявність у структурі паперу іонів металу, які є каталізаторами процесів окислення, забруднення повітря оксидами та підвищення концентрації озону і кисню в навколишньому середовищі також сприяють прискореному старінню фондів.

Відомо також про негативний вплив ультрафіолетових променів. Слід знати, що папір, у композиції якого застосовано сульфатну целюлозу, від

дії зазначених факторів потерпає менше, ніж ті види друкованої продукції, до складу паперу якої входить сульфитна целюлоза та деревна маса. До деякої міри ця проблема вирішується через упровадження технології фазового зберігання. Вона передбачає створення специфічного бар'єру між середовищем зберігання і документом. Для забезпечення сталості фізико-хімічних показників у випадку застосування різних варіантів фазової консервації уповільнюється доступ до МОД шкідливих елементів.

Для впровадження технології фазової консервації документів у Росії (патент РФ № 2155835) виготовляється спеціальний безкислотний картон із високосортної сульфатної відбіленої хвойної целюлози товщиною 0,6–1,5 мм, масою 1 м² 700 г та характеризується високим показником рН 7,0–8,5 з лужним резервом 2,5 %. Зарубіжний аналог – картон для виготовлення мікрокліматичних контейнерів у Бібліотеці Конгресу США (Specification Number 200-001-1/93), який має аналогічні стабільніші показники: рН 7,2–9,5 (залежно від виду лужної основи) та лужний резерв від 3 % до 5 %.

Таким чином, використання сировини рослинного походження гарантує виконання однієї з головних передумов превентивної консервації – принцип сумісності МОД і матеріалу для консервації.

До позитивних аспектів фазової консервації документів з ослабленою з різних причин матеріальною основою слід віднести:

- зменшення негативного впливу можливих аварійних ситуацій, адже засоби захисту першими приймають на себе вплив пошкоджуючих факторів (вода та інші);
- документ під час використання зазнає менших механічних навантажень від тертя один об інший на бібліотечній полиці, а також при знятті його з полиці;
- зменшення негативної дії випромінювання як природного світла, так і штучного освітлення електролампами;
- захищення поверхні документа від часточок пилу та інших твердих домішок, недопущення їх попадання на оригінали документів;
- мінімізація негативного впливу факторів навколишнього середовища;
- захист документів від механічного пошкодження під час їх транспортування.

Окреслюючи позитивні аспекти фазової консервації, не слід забувати, що технологія ця не з дешевих, а документи, розміщені у контейнери, потребують більших площ у фондосховищах та постій-

ного контролю за їх станом із боку бібліотекарів та консерваторів.

Окремо слід окреслити аспекти фазової консервації в сьогоденних умовах, в епоху електронних технологій. Оскільки нові технології мають забезпечувати ширший доступ до бібліотечно-інформаційних ресурсів незалежно від фізичного стану конкретного документа, тож унікальні та цінні видання підлягають різним видам копіювання, що не може негативно не відобразитися на їхньому стані. Тож для забезпечення збереження окремих оригіналів історично-значущих документів необхідно застосувати їх фазове зберігання у коробках із безкислотного картону для мінімізації негативного впливу оточуючого середовища та захисту на випадок потрапляння документа в екстремальні умови. Книги з пошкодженими оправами та книжковими блоками з численними механічними розривами також підлягають фазовій консервації до моменту виконання індивідуальної реставрації. Книги у пергаменовій оправі та ті, у якості матеріальної основи яких застосовано пергамен, підлягають першочерговій фазовій консервації із-за властивостей пергамену більшою мірою реагувати на коливання відносної вологості повітря у сховищах для зменшення негативного впливу цього явища.

Детальніше слід зупинитись на моніторингу документів, закладених на фазове зберігання. Найкращою передумовою для гарантування збереження документа, який підлягає фазовій консервації, є організація постійного моніторингу у трьох паралельних напрямках: за станом самого документа та його наявністю у контейнері, мікрокліматом у контейнерах та температурно-вологісним режимом сховища, у якому вони зберігаються. Адже, з одного боку, контейнерне зберігання – це спеціальний бар'єр між оточуючим середовищем та документом для захисту останнього. З іншого, – документи з ознаками мікологічного та ентомологічного ураження потребують обов'язкову дезінфекційну та дезінсекційну обробку до їх розміщення у контейнери та подальший постійний контроль за їх станом. При невиконанні цієї умови пошкодження документа у замкнутому об'ємі будь-якого з видів фазового зберігання (коробки, папки чи конверти) будуть навіть суттєвішими ніж безпосередньо на бібліотечній полиці. Певно, що не слід залишати поза увагою фактичний фізичний стан документа, його вологість та інші показники. А щодо контролю за станом мікроклімату фондосховища, зокрема температурно-вологісного режиму, то дотримання його нормативних параметрів – одна з

головних умов захисту документів від пошкоджувальної дії підвищених показників температури та вологості.

Доцільно окреслити деякі тенденції у створенні різних типів контейнерів, які застосовуються у світовій бібліотечній практиці. З розвитком технології фазового зберігання стали виготовлятися контейнери різних видів, форм та розмірів. Це – коробки, папки, конверти, футляри для книг та інших документів на папері, а також контейнери для фотодокументів, що відповідають особливим додатковим вимогам. Ідеальними контейнерами є склеєні коробки, виготовлені ручним способом із полотна та картону, який характеризується відповідними показниками нейтральності. Їх переваги в тому, що вони забезпечують надійний захист документа в будь-якому положенні та міцніші від контейнерів інших типів. Виготовлені на спеціальному механічному обладнанні складані коробки з картону значно дешевші, ніж вищезазвані, забезпечують достатньо надійний захист, їх простіше виготовити. Саме ці коробки з відповідного безкислотного картону знайшли найбільше розповсюдження для фазової консервації документів у бібліотеках світу. Відкриті футляри у формі «книжкового чобота» зазвичай використовують для експонування книг, які потребують додаткової опори. Дуже жорсткі футляри використовувати не рекомендується, адже вони можуть додатково пошкодити оправу документа та книжковий блок при виконанні операцій розміщення та виймання книги з контейнера. Для тимчасового зберігання документів можна рекомендувати конверти.

Для консервації документів відділу образотворчих мистецтв і відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, які потерпіли внаслідок аварії мережі опалення у жовтні 2002 р., на початку 2003 р. було виготовлено 4850 конвертів 9-ти типорозмірів. Досвід НБУВ при виборі цього елемента як тимчасового засобу для фазової консервації документів свідчить про доцільність виготовлення для означених цілей захисних конвертів. Вибір крафт-паперу, виготовленого з сульфатної небіленої целюлози, мотивувався, насамперед, міцністю та відповідним значенням показника рН екстракту водної витяжки (рН=7,0), задовільними бар'єрними властивостями паперу та, безперечно, наявністю його достатньої кількості.

Співробітниками відділів реставрації та оправи Центру консервації та реставрації (ЦКР) НБУВ в рамках науково-дослідної роботи «Фазова консервація і стабілізація документів з ослабленою мате-

ріальною основою на паперових носіях» розроблено експериментальні зразки засобів різних типів для фазового зберігання особливо цінних та рідкісних документів. За цими зразками з картону вітчизняного виробництва виготовлено спеціальні контейнери для зберігання рукописних матеріалів НБУВ. Для практичного застосування фазового зберігання різних видів документів в умовах НБУВ науковцями розроблена «Карта-схема консервації документів». Масштабніше впровадження фазової консервації документів в умовах НБУВ та реалізація її конкретних технологічних процесів планується на наступному етапі науково-дослідної роботи спеціалістів ЦКР.

Практичний аспект технології фазової консервації документів, про що уже сказано, є логічним продовженням аспекту організаційного. Практичне впровадження фазового зберігання документів потребує організації нової служби у бібліотеці чи перерозподілу обов'язків між деякими існуючими підрозділами. У бібліотеках, які запровадили фазову консервацію, організація всієї роботи розпочиналася та проводиться на основі розробленої технологічної схеми.

Технологічна схема фазової консервації фондів, зазвичай, у послідовності та взаємозв'язку включає всі основні виробничі процеси, а для відбору документів та виконання моніторингу за станом документа, що підлягає фазовій консервації, розробляється відповідна інформаційна карта. Структура інформаційної карти, як свідчать літературні джерела, має універсальну форму, а деякі деталі та елементи її можуть відрізнятися і доповнюватися у кожній бібліотеці окремо.

Підсумовуючи висловлене щодо історичних та техніко-технологічних аспектів фазової консервації бібліотечних фондів слід зробити декілька головних висновків.

1. Упровадження фазової консервації фондів та інших заходів із питань збереження ґрунтуються на знанні основних властивостей паперу, як матеріальної основи переважної більшості бібліотечних документів сьогодення. Це дозволяє не лише вчасно виконувати відновлювальні та стабілізаційні операції щодо кожного бібліотечного документа, який цього потребує, а й використовувати найсучасніше обладнання та найефективніші засоби.
2. Зберігання документів у контейнерах із безкислотного картону забезпечує виконання однієї з головних передумов превентивної консервації – принципу сумісності МОД і матеріалу для консервації.
3. Бібліотечна установа має декілька шляхів для запровадження фазової консервації фондів залежно від власних фінансових та кадрових можливостей.
 - Найкращий варіант – це закупівля технологічної лінії, відповідного матеріалу (безкислотного картону) та підготовка спеціалістів для обслуговування лінії.
 - При неможливості закупівлі цього обладнання через його високу вартість і спроможність придбання безкислотного картону можна організувати виготовлення засобів для фазового зберігання документів із безкислотного картону ручним способом фахівцями, які пройшли стажування у спеціалізованих консерваційних центрах.
 - Ще одна альтернатива – це виготовлення контейнерів, коробок, папок, конвертів, футлярів для книг та інших документів із відповідних, спеціально підібраних, вітчизняних витратних матеріалів власними силами чи шляхом розміщення замовлення на їх виготовлення на державних чи приватних підприємствах свого міста.

Література

1. *Беляева И.* Неотложная помощь пострадавшим. Программа фазовой консервации БАН // Библ. дело. – 2003. – № 2 [02]. – С. 14–20.
2. *Галкина Л. А., Медведева Н. Г., Нюкша Ю. П., Старова Е. В.* Перспективы и проблемы производства архивного картона в России // БАН: 10 лет после пожара. Материалы междунар. науч. конф. (16–18 февр. 1998 г.). – СПб., 1999. – С. 217–222.
3. ГОСТ 7.50–2002. Консервация документов. Общие требования. – Введ. 01.01.03. – 9 с.
4. ГОСТ 7.50–2002. Консервация документов. Термины и определения. – Введ. 01.01.03. – 12 с.
5. *Леонов В. П., Беляева И. М., Медведева Н. Г., Нюкша Ю. П., Старова Е. В.* Превентивная консервация в Библиотеке Российской академии наук // Материалы 7-ой междунар. конф. «Крым 2000». – Судак, 2000. – С. 438–441.
6. Основные правила хранения и использования библиотечных фондов, разработанные ИФЛА / Пер. с англ.; Сост. и ред. Э. П. Эджок. – М., 1999. – 73 с.
7. Пат. 2155835 РФ. МПК D21 Н 27/00. Картон для консервации документов / В. П. Леонов (RU), П. С. Осипов и др. (RU). Открытое акционерное общество Всероссийский институт целлюлозно-бумажной промышленности (RU); Библиотека РАН (RU). – № 2000106859; Заявл. 22.03.2000; Опубл. 10.09.2000.
8. Сохранение библиотечных и архивных материалов: Руководство. – СПб.: Европейский дом, 1998. – 257 с.

9. ISO 11108. Information and documentation – Archival paper – Requirements for Information and documentation and durability. – Опубл. 02.04.98. – 9 с.

10. ISO 11800. Information and documentation – Requirements for binding materials and methods used in the manufacture of books. – Опубл. 15.04.98. – 21 с.

11. ISO 9706. Information and documentation – Paper for documents – Requirements for permanence. – Опубл. 01.03.94. – 6 с.

12. The Library of Congress. Specification for Document Storage Boxes / Specification Number 200-001-1/93.

13. Уотерс П. Сохранение культурного наследия: Избранные работы / Питер Уотерс; Пер. с англ. Н. И. Яшугина, И. М. Беляевой, Л. Г. Левашовой; Сост., отв. ред. и предисл. В. П. Леонова; Послесл. И. М. Беляевой. – СПб.: БАН, 2005. – 129 с.

УДК 025.7/9

Віктор ВЕРГУНОВ,

директор Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки
Української академії аграрних наук, д-р с.-г. наук, професор

Проблеми збереження фондів наукових бібліотек

У статті висвітлені проблеми збереження фондів наукових бібліотек: створення оптимального режиму збереження і безпеки фондів, робота з виявлення, обліку і збереження рідкісних та цінних видань, координація програм збереження – національних, регіональних, відомчих.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотечні фонди, збереження фондів, рідкісні видання, ДНСГБ УААН.

«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

Фонди бібліотек як унікальна частина загальнонаціональної культурної спадщини, найцінніше історичне джерело та інформаційний ресурс України не тільки включають велику кількість своєрідних пам'яток світового значення, а й мають величезну духовну цінність. Одним із вагомих чинників подальшого розвитку суспільства в сучасних умовах стала його інформатизація. Інформація, що містить у собі багатогранну еволюцію людства, зберігається в бібліотеках і архівах світу. Збереження для прийдешніх поколінь у вигляді оригіналу цієї безцінної інформації та її носіїв стало глобальним завданням, яке розв'язують всі цивілізовані країни та світове співтовариство.

Бібліотеку вважають найдемократичнішим інститутом, який виконує своє суспільне призначення і безкорисливо дає знання кожному, хто хоче припасти до цього життєдайного джерела.

Набуття незалежності Україною, соціально-еко-

номічні та політичні зміни зумовили необхідність трансформації сутності та завдань бібліотеки як соціального інституту. Незважаючи на неухильне просування країни до ринкового конкурентного середовища, саме бібліотеки залишаються культурною, інформаційною, освітньою й науковою інституцією, яка сприяє розбудові демократичного громадянського суспільства на основі поінформованості громадян, забезпечення доступу до інформації та бібліотечних матеріалів.

Бібліотечний світ України представлений близько 45 000 книгозбірень із безцінними колекціями, близько 70 000 фахівців бібліотечної справи, які пропонують своїм читачам широкий спектр бібліотечно-інформаційних послуг та інших видів обслуговування. Незважаючи на всілякі труднощі, здійснюється поступовий перехід бібліотек на новітні інформаційні технології, що значно розширює їхні можливості в умовах глобалізації суспільства.

Значна частина унікальних документів виняткової історичної, наукової цінності, які зафіксували розвиток аграрної науки, освіти та техніки протягом кількох століть, зберігається у фондах Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН (ДНСГБ УААН). Ці фонди поряд з іншими належать до найціннішої частини національної спадщини. Історико-культурні фонди Бібліотеки не лише складають джерельну базу для об'єктивного вивчення історії та науки і особливо в останні роки користуються великим попитом у сучасних дослідників природознавства. ДНСГБ УААН зберігає найповніше зібрання документів сільськогосподарської тематики нашої держави, фонд книгозбірні є основою бібліотечно-бібліографічного та інформаційно-документного забезпечення фахівців аграрної галузі України.

Важливість і загальнокультурна й наукова цінність книгозбірні визначається чисельністю її фондів. Фонди ДНСГБ УААН нині налічують близько 1 млн видань: від творів XIX ст. до найновіших публікацій 25 мовами світу. Надзвичайно цінною частиною фонду є рідкісні книги з історії розвитку сільськогосподарської думки. Бібліотека дбайливо зберігає видання, які донині являють значну цінність для сільськогосподарської науки та практики, наприклад: учених-аграріїв В. Докучаєва, П. Костичева, М. Вавилова, О. Чайнова та інших. Особливою гордістю Бібліотеки є зібрання матеріалів із дослідної справи як вітчизняних, так і зарубіжних установ, починаючи з XIX ст. Широко у фонді представлені матеріали сільськогосподарських з'їздів, конференцій, нарад за різні роки. Належне місце у фонді займають збірки наукових праць із питань сільського господарства вітчизняних та іноземних науково-дослідних установ. Бібліотека має наукові праці 377 установ, які зібрані з початку XIX ст. Цінна інформативна частина фондів – багаторічні комплекти вітчизняних та іноземних наукових журналів, переважна кількість яких представлена з моменту їх заснування. На сьогодні в ДНСГБ УААН зберігаються 1115 назв вітчизняних журналів та 1351 назва іноземної галузевої періодики¹.

¹ Зінченко Л. О. Виявлення та популяризація документів XIX ст. у фондах ЦНСГБ УААН // Аграрні реформи в Україні: теорія, історія, політика, інформація. – Х., 2001. – С. 249–251; Зінченко Л. О. Документно-інформаційні ресурси у фондах ЦНСГБ УААН як джерелознавча база досліджень з історії аграрної науки // Наук. с.-г. бібліотеки в XXI ст. – К.: Нора-Друк, 2002. – С. 96–98.

Документно-інформаційні фонди ДНСГБ УААН є зібраннями цінних і рідкісних галузевих книг, які забезпечують повноту нагромаджених суспільством інформаційних ресурсів, гарантують доступ до них читачів і є символом книжкової «пам'яті» України.

В умовах нестійкого бюджетного фінансування бібліотек, надзвичайно важливою є проблема поповнення фондів. Простежується певна тенденція до зменшення виділення бюджетних коштів на комплектування книгозбірень. Для переважної більшості бібліотек це питання стоїть особливо гостро, оскільки за останні роки кошти на придбання нової літератури виділяються в недостатніх обсягах, а відповідна постанова Кабінету Міністрів України про обов'язковий примірник фактично діє частково, тому не менш актуальним завданням у галузі бібліотечної справи є збереження бібліотечних фондів.

Збереження бібліотечних фондів висувається сьогодні чи не на перше місце у бібліотекознавстві як багатогранна проблема, тісно пов'язана з філософськими, соціальними, суспільними, технічними й природничими науками. Збирання та зберігання спадку минулого – одна з головних та доле-носних функцій наукової бібліотеки.

На бібліотеку споконвіку покладалася двоєдина функція – зберігати опубліковані й написані в минулому документи та забезпечувати доступ до них нинішньому і майбутньому поколінням. Функціональне завдання як таке вже є суперечливим: не просто зберігати, а зберігати, використовуючи. При цьому ступінь доступності документа багато в чому визначається ступенем його збереження. Однак із забезпеченням збереження бібліотечних фондів у багатьох бібліотеках України, і особливо у сільських, склався катастрофічний стан. Це пояснюється не тільки тим, що забезпечення збереження фондів залежить від обсягів і своєчасності фінансування, а, на жаль, і від відсутності довгострокової стратегії або державної політики з цього питання.

Створення оптимального режиму збереження і безпеки фондів, що відповідає державним стандартам, можна забезпечити тільки при виконанні таких умов: підтримка нормативного фізичного і санітарно-гігієнічного стану будівель, інженерних комунікацій, сховищ; розширення площ сховищ відповідно до збільшення бібліотечних фондів; облаштування бібліотек сучасними комплексами технічних засобів безпеки, їхнє постійне поліпшення і забезпечення безперебійної роботи; постійне удосконалення матеріально-технічної бази

бібліотек для забезпечення нормативних режимів збереження документів, їхньої стабілізації і реставрації; забезпечення процесів захисту, збереження і використання бібліотечних фондів достатньою кількістю кваліфікованих кадрів; створення єдиного страхового фонду документів бібліотек; чітка організація роботи працівників книгосховищ, служб консервації фондів і безпеки, контроль за бездоганним виконанням ними посадових обов'язків у процесі збереження і використання фондів². Із вищепереліченого тільки останній підпункт не вимагає постійного бюджетного і спеціального цільового фінансування.

У даний час про будівництво нових приміщень для бібліотек в Україні годі й говорити, є більш привабливі та вигідні будівельні проекти. Як правило, сховища переважної більшості функціонуючих бібліотек розташовано в малоприматних приміщеннях, здебільшого в аварійному стані. Такі приміщення є джерелом підвищеної небезпеки для фондів, які там зберігаються. На жаль, це стосується і провідних книгозбірень країни. Серед причин, які становлять головну небезпеку для збереження бібліотечних фондів, слід вказати такі: якість матеріальної основи документа; стихійні лиха та аварії; умови й режим зберігання; користування і використання та ін.

З 1992 р. ЮНЕСКО започаткувало Програму «Пам'ять світу», метою якої є спільна реалізація проектів збереження бібліотечних та архівних фондів у різних країнах світу. Відповідно до рекомендацій Генеральної конференції ЮНЕСКО у 1999 р. постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 171 було затверджено «Програму збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000–2005 роки» (далі – Програма), якою визначено стратегію збереження бібліотечних та архівних фондів за різними напрямками. Ця програма окреслює основи державної політики в галузі збереження бібліотек і архівних фондів України й охоплює комплекс взаємопов'язаних проектів.

Основними завданнями Програми є: координація дій установ і організацій з обліку, реставрації, консервації бібліотечних і архівних фондів; концентрація фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів для розвитку цього напрямку діяльності; залучення наукового потенціалу держави для дослідження проблем бібліотек і архівів; створення єдиної системи консервації і репрогра-

фії шляхом організації відповідних державних міжвідомчих центрів на базі п'яти найбільших бібліотек України та регіональних служб репрографії і ремонтно-палітурних робіт на базі обласних універсальних наукових бібліотек.

Управління Програмою здійснюється координаційною радою при державному замовнику – Міністерстві культури і мистецтв України, яке забезпечує керівництво і контроль за виконанням робіт.

Програма не обмежена часовими рамками і закладає основи державної політики у сфері збереження інформації. Ця робота має постійний характер, отже йдеться про розробку послідовної політики, яка б інтегрувала українські процеси збереження інформації та її носіїв у відповідні міжнародні програми. Однак, із невідомих причин Міністерство культури і мистецтв України не включило галузеві бібліотеки, зокрема ДНСГБ УААН, до переліку бібліотек, для яких передбачалися б відповідні обсяги фінансування на виконання Програми збереження бібліотечних та архівних фондів. Але, незважаючи на відсутність фінансування, ДНСГБ УААН постійно працює в напрямі збереження книжкових фондів. Бібліотекою за час свого сімдесятип'ятирічного існування накопичено великий позитивний досвід організаційної, практичної, науково-дослідної і науково-методичної роботи в забезпеченні збереження фондів.

Так, протягом 2005–2006 рр. ДНСГБ УААН провела роботу з виявлення у своїх фондах і виділення в окремий фонд видань XIX ст., рідкісної та цінної книги. Було переглянуто майже 100 тис. видань безпосередньо у книгосховищах. Виявлення та відбір видань здійснювалися на основі розробленої та затвердженої рішенням Ученої ради Бібліотеки «Інструкції про виявлення, облік та збереження особливо цінних документів ДНСГБ УААН». У результаті цієї роботи було відібрано та виявлено близько 3 тис. вітчизняних галузевих видань XIX ст. Ці видання перенесено й виділено в окремий фонд Бібліотеки, що сприяє значною мірою їх збереженню.

У пресі та на телебаченні дедалі частіше порушують питання про незаконне вивезення за кордон національної спадщини нашого народу. При Кабінеті Міністрів України працює Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, зокрема друкованих рідкісних видань. Тому з метою збереження рідкісних і цінних видань у 273 бібліотеки мережі УААН у 2006 р. було направлено лист за підписом президента УААН М. В. Зубця про те, що на даний час постало пи-

² Основные правила хранения и использования библиотечных фондов, разработанные ИФЛА / Сост. Эдвард П. Эдкок. – М.: «Рудомино», 1999. – 78 с.

тання про виявлення, облік і збереження рідкісних та цінних видань, які зберігаються у фондах бібліотек мережі УААН. На основі отриманих даних передбачається створення Національного реєстру цінних видань у галузі сільського господарства, що згодом увійде до Державного реєстру «Книжкові пам'ятки України». Бібліотеки підпорядкованої мережі відгукнулися на цей лист і надсилають нам відомості про свої рідкісні видання. Наприклад, бібліотека Кримського агротехнологічного університету надіслала бібліографічний опис 2249 примірників рідкісних видань.

Протягом останніх п'яти років у ДНСГБ УААН діють курси підвищення кваліфікації для працівників бібліотек мережі УААН та Міністерства аграрної політики України. Крім розгляду загальних питань функціонування бібліотеки, на курсах читаються лекції й проводяться практичні заняття з організації роботи щодо збереження фондів бібліотек та роботи з рідкісними і цінними виданнями, які зберігаються в бібліотеках мережі. Паралельно з проведенням курсів підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, починаючи з 2006 р., ДНСГБ УААН проводить планові пере-

вірки роботи окремих бібліотек мережі УААН та Мінагрополітики України, а також територіальних об'єднань, зокрема, надаються консультації бібліотекарям щодо проведення робіт із збереження бібліотечних фондів, із рідкісними і цінними виданнями. Так, наприклад, у 2006 р. працівники ДНСГБ УААН надали методичну допомогу 10 бібліотекам Київського та Харківського обласних об'єднань.

З 2002 р. ДНСГБ УААН працює над вивченням проблем відображення репертуару сільськогосподарських видань України у фондах Бібліотеки, що є основою для створення Національного бібліографічного репертуару української сільськогосподарської книги. Вже видано 6 науково-бібліографічних покажчиків «Українська сільськогосподарська книга» з фондів ДНСГБ УААН, до яких увійшла література 1868–1935 рр. видання (табл. 1). У покажчиках описано близько 3 тис. українських сільськогосподарських видань. Запропонований репертуар української сільськогосподарської книги має як теоретичне, так і практичне значення. Він відображає історичний розвиток аграрної науки, сприяє накресленню стратегічних напрямів, прогнозуван-

Таблиця 1

**Видання, відображені в науково-бібліографічних покажчиках
«Українська сільськогосподарська книга з фондів ДНСГБ УААН» за тематикою**

№ з/п	Тематична рубрика	1868–1900	1901–1910	1911–1917	1918–1922	1923–1932	1933–1935	Всього
1	Агрохімія. Добрива	6	12	12	10	32	28	100
2	Бджільництво	2	4	3	5	3	6	23
3	Бух. облік. Фінанси. Статистика	13	32	84	35	61	40	265
4	Ветеринарія	2	18	8	6	2	39	75
5	Виноробство	–	–	8	–	–	–	8
6	Генетика. Селекція та насінництво	4	8	26	13	61	38	150
7	Ґрунтознавство	3	10	33	3	67	15	131
8	Дослідна справа	–	–	50	15	78	27	170
9	Загальне рослинництво	3	8	3	5	39	35	93
10	Захист рослин	32	20	37	14	36	60	199
11	Землеробство. Агротехніка	26	29	27	8	19	29	138
12	Зернові культури	6	9	14	16	32	35	112
13	Зрошувальне землеробство	1	1	4	8	19	12	45
14	Землеустрій	–	8	19	8	28	3	66
15	Кормовиробництво. Кормові культури	2	3	6	15	18	24	68
16	Ліс та лісове господарство	10	3	7	8	32	10	73
17	Метеорологія	23	20	22	8	17	3	93
18	Механізація та автоматизація в с. г.	1	15	15	4	10	198	243
19	Плодівництво. Ягідництво	5	11	4	6	21	39	86
20	Птахівництво	1	2	8	6	13	29	59
21	Садівництво	7	13	38	7	15	19	99
22	Сільське господарство. Загальні питання	71	81	124	37	78	67	458
23	Тваринництво	7	18	44	20	42	116	247
24	Цукровий буряк	8	5	5	13	33	48	112
25	Шовківництво	2	1	2	–	1	–	6

ню перспективи соціально-економічного, політичного та культурного розвитку України³.

У 2005 році за погодженням із Президією УААН було створено сектор рукопису та архіву при Центрі документного забезпечення та збереження фондів ДНСГБ УААН. Архівні документи, які утворюються в процесі діяльності Бібліотеки зберігаються, у секторі, який діє на правах самостійного структурного підрозділу. Сектор виконує функції формування, зберігання, обліку та використання архівного фонду ДНСГБ УААН та налагоджує контакти з архівами бібліотек та архівами науково-дослідних установ мережі УААН. Прагнучи ширше репрезентувати ресурси Бібліотеки та в контексті виконання наукової теми «Розробити і створити віртуальну сільськогосподарську бібліотеку: електронну мережу бібліотек УААН, інтегровану в мережі академічних та інших бібліотек України», сектор готує до друку цикл науково-допоміжних бібліографічних покажчиків «Аграрна наука в Україні: автореферати дисертацій із фондів ДНСГБ УААН 1950–1997 рр.». У покажчику наводиться відомості про фундаментальні та прикладні розробки в галузі аграрної науки на базі спеціального фонду авторефератів дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата сільськогосподарських, ветеринарних, економічних, технічних, біологічних наук⁴.

³ Українська сільськогосподарська книга (з фондів ЦНСГБ УААН) 1868–1900 / УААН. Цент. наук. с.-г. б-ка; Уклад.: В. А. Вергунов, Л. О. Зінченко, Л. Ф. Забудська; Наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2002. – 60 с.; Українська сільськогосподарська книга (з фондів ЦНСГБ УААН) 1901–1910 / УААН. Цент. наук. с.-г. б-ка; Уклад.: В. А. Вергунов, Л. О. Зінченко, Л. Ф. Забудська; Наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2002. – 90 с.; Українська сільськогосподарська книга (з фондів ЦНСГБ УААН) 1911–1917 / УААН. Цент. наук. с.-г. б-ка; Уклад.: В. А. Вергунов, Л. О. Зінченко, Л. Ф. Забудська; Наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2003. – 101 с.; Українська сільськогосподарська книга (з фондів ЦНСГБ УААН) 1918–1922 / УААН. Цент. наук. с.-г. б-ка; Уклад.: В. А. Вергунов, Л. О. Зінченко, Л. Ф. Забудська; Наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2004. – 60 с.; Українська сільськогосподарська книга (з фондів ЦНСГБ УААН) 1923–1932 / УААН. Цент. наук. с.-г. б-ка; Уклад.: В. А. Вергунов, Л. О. Зінченко, Л. Ф. Забудська; Наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2005. – 192 с.; Українська сільськогосподарська книга (з фондів ЦНСГБ УААН) 1933–1935 / УААН. Цент. наук. с.-г. б-ка; Уклад.: В. А. Вергунов, Л. О. Зінченко; Наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2005. – 192 с.

⁴ *Забудська Л. Ф.* Організація архівної справи в ДНСГБ УААН: стан та перспективи [Електронний ресурс] // Історія науки і біографістика. – 2006. – Вип. 1. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/E-Journal/INB/2006-1/06_gndir.html.

Перед ДНСГБ УААН стоїть ряд невідкладних питань, які необхідно вирішувати для збереження книжкових фондів, зокрема: забезпечення оснащення Бібліотеки автоматизованою системою пожежоохоронної сигналізації і газового пожежога-сіння; придбання для книгосховищ систем контролю мікроклімату та кондиціонування повітря; створення у Бібліотеці системи захисту фондів від розкрадання, шляхом маркування книг; здійснення заходів щодо переведення бібліотечних фондів із паперових носіїв у електронну форму; мікрофільмування видань (насамперед старих документів та тих, які найбільше пошкоджені, до яких належать, насамперед, газети).

Недостатнє бюджетне фінансування Бібліотеки, що фактично сконцентроване на оплаті праці, впливає на рівень та обсяги виконання реставраційних, зокрема, палітурних робіт періодичних видань, які постійно зберігаються у книгозбірні. За наявності таких великих фондів Бібліотека повинна мати власну майстерню для палітурних і реставраційних робіт. Необхідно також упровадити сучасні технології консервації та реставрації книг, періодичних видань, моніторинг екологічного стану книгосховищ і біологічний моніторинг книгосховищ і документів, створення страхового фонду,

Таблиця 2

Публікації (автореферати дисертацій) про фундаментальні та прикладні розробки в галузі аграрної науки за 1950–1959 рр.

№ з/п	Тематична рубрика	Кількість
1	Агрохімія. Добрива	37
2	Бджільництво	4
3	Болота і торфовища	7
4	Ветеринарія	113
5	Виноградарство	11
6	Генетика, селекція і насінництво	21
7	Ґрунтознавство	14
8	Економіка	14
9	Захист рослин	43
10	Землеробство. Агротехніка	34
11	Зернові культури	48
12	Зрошувальне землеробство	12
13	Кормовиробництво. Кормові культури	30
14	Ліс та лісове господарство	76
15	Механізація та автоматизація в сільському господарстві	19
16	Овочеві та баштанні культури	37
17	Птахівництво	17
18	Рибництво	3
19	Садівництво	13
20	Сільськогосподарські культури	36
21	Тваринництво	74
22	Технічні культури	35

що також потребує значних коштів. Зберігання та використанню фондів Бібліотеки не сприяє дефіцит виробничої площі. Уже сьогодні у ДНСГБ УААН постало питання, як у подальшому розміщувати фонди в книгосховищах, можливості яких практично вичерпані. На даний момент у книгосховищах дуже висока щільність книг, постійні пересування й ущільнення і без того надто перевантажених фондів не сприяє їх збереженню.

Незважаючи на постійні фінансові труднощі, все ж поетапно виконуються роботи, які сприяють збереженню фондів, щоб не застарілими, а сучасними методами зберігати те багатство, яке маємо. Зацікавленість у вирішенні бібліотечних проблем є. Є й мотивація – видано Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України». Тож живемо надіями, реально усвідомлюючи, що майже 1 млн видань, які зберігаються у фондах ДНСГБ УААН, працюють не тільки задля історії аграрного сектору, а й для подальшого розквіту української нації та її провідної галузі – сільського господарства, де виробляється 35 % валового національного продукту, зайнято 29 % населення і використовується 33 % основних фондів.

Слід звернути увагу на відсутність у бібліотеках мережі УААН належного контролю за списанням літератури, недостатню розробленість питань руху бібліотечного фонду, основні негативні фактори, що заважають оптимізації обліку в бібліотеці – відсутність планомірної роботи з перевірки наявності книжкових фондів, відсутність державних юридичних документів, на основі яких можна пред'явити належні санкції до несумлінних читачів. Водночас виховна робота як з бібліотекарями, так і з читачами повинна не підмінювати, а доповнювати юридичні норми відповідальності за бібліотечні фонди, котрі є надбанням нашої держави.

Враховуючи численні проблеми недокомплектації фондів ДНСГБ УААН з кінця 2000 р., за винятком передачі вишівських видань бібліотекам, підпорядкованим мережі, та зацікавленим, в установі не списано жодного галузевого примірника видань, на що націлюють відповідні ще радянські ДОСТи⁵.

Робота щодо збереження книжкових фондів ДНСГБ УААН і бібліотек мережі УААН має здійснюватись у таких напрямках: розробка оптимальних методів управління системою забезпечення

збереження фондів; розробка на рівні сучасних вимог інструктивно-методичної документації, яка регламентує питання збереження фондів; корінна перебудова системи забезпечення фізико-хімічного збереження бібліотечних фондів на основі створення власної бази реставрації і гігієни фондів; реконструкція матеріально-технічної бази бібліотеки (ремонт книгосховищ); залучення кваліфікованих фахівців із реставрації і гігієни книги; послідовне впровадження в практику результатів науково-дослідної роботи, рекомендацій стосовно збереження фондів, вивчення передового досвіду найбільших бібліотек країни.

Доречно привернути увагу до застарілої в часі, а не за суттю інструктивно-методичної документації, якою користуються бібліотекарі у щоденній роботі. Нині постала проблема розробити нові вітчизняні стандарти на заміну ГОСТ 7.50-84 «Хранение документов в фондах библиотек и органов научно-технической информации»; ДСТУ 2392-94 «Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення»; ДСТУ 2392-94 «Інформація та документація. Комплектування фонду, бібліографічний опис, аналіз документів»; ГОСТ 12.10005-88. ССБТ. «Общие санитарно-гигиенические требования к воздуху рабочей зоны»; ГОСТ 12.10008-76. ССБТ. «Биологическая безопасность. Общие требования» та інші.

Дуже важливо, щоб бібліотекарі усвідомлювали, що саме від них залежить збереження фондів, але цього ще недостатньо. Необхідно довести це і до свідомості широких кіл користувачів і до тих, хто може допомогти фінансувати програми забезпечення збереження книжкових фондів. Країна повинна по-державному брати активну участь у діяльності зі збереження національної спадщини.

Національні центри збереження, які одержують фінансову підтримку від держави чи від приватних організацій, вкрай необхідні, якщо порушувати питання про збереження книжкової спадщини країни. Ці установи повинні мати можливість сприяти розробці і реалізації програм збереження в усіх бібліотеках. При цьому недостатньо надавати тільки літературу про заходи готовності до стихійних лих і аварій, пропонувати послуги з копіювання і консервації. Необхідно також організувати навчання і стажування для персоналу.

Для збереження національної спадщини надзвичайно важливо координувати програми з цього питання – національних, регіональних, відомчих і виконуваних окремими бібліотеками. Бібліотеки не зможуть власними силами вирішити технічні і фінансові проблеми збереження, спільні для всієї

⁵ *Зубець М. В.* Напрями економічного зростання агропромислового комплексу України / М. В. Зубець. – К.: Аграрна наука, 1999. – 56 с.

країни. Бібліотеки повинні співпрацювати не тільки з архівами, але і з музеями і художніми галереями. Можна забезпечити значну економію коштів і уникнути дублювання зусиль, якщо ці установи будуть обмінюватися досвідом і спільно вирішувати такі проблеми, як контроль умов і режиму збереження, оцінка стану будівель і фондів, розробка планів готовності до стихійних лих і проведення відбудовних робіт.

Форми і методи роботи з організації збереження книжкових фондів потребують постійної уваги і розвитку з урахуванням завдань і вимог сучасного етапу, тому проблеми організації збереження книжкових фондів є особливо актуальними.

Відомо, що «національних шах» не існує, існують спільні проблеми та шляхи їх вирішення. Все це повною мірою стосується і загальнодержавних питань розвитку бібліотек і бібліотечної справи в Україні. Власні проблеми та шляхи їх подолання за останні п'ять років нами викладено на сторінках журналу «Бібліотечний вісник»⁶.

Враховуючи те, що в усі часи існування державності України бібліотеки були провідником усього прогресивного і демократичного, особливо з питань інформаційного забезпечення суспільства, вносимо пропозиції щодо системного державницького розв'язання спільних проблем.

Діяльність бібліотек регламентується прийнятими за час незалежності нашої держави понад 70 законодавчими актами, а також низкою документів ще радянської доби. На жаль, цей факт, а також відсутність загальнодержавної політики, призвели до фактичної руйнації добре відпрацьованої скоорденованої системи діяльності бібліотек в Україні та бібліотечної справи, зокрема забезпечення обов'язковим примірником, функціонування МБА тощо. Нині бібліотечна галузь фінансується за залишковим принципом. Здобутки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України, окремих вишівських бібліотек та інших мають швидше суб'єктивний характер – вирішен-

ня невідкладних проблем за рахунок можливостей їх керівників і відомств, яким вони підпорядковані. Стан сільських бібліотек влучно характеризує видатна українська поетеса Ліна Костенко в одному зі своїх віршів: «ще назва є, а річки вже не має...».

У зв'язку з цим загальнодержавне розв'язання проблеми, в тому числі і зі збереження фондів можливе за рахунок прийняття Національної доктрини бібліотечної справи в Україні. Крім того, враховуючи міжвідомчу розпорошеність бібліотек, принципи виконання їх основних функцій, назріла загальнодержавна потреба у створенні спеціального Державного комітету з питань бібліотек і бібліотечної справи, або Комітету при головній бібліотеці України – Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського НАН України.

На сьогодні законодавчі й регламентуючі документи стосовно бібліотечної галузі готує спеціальний підрозділ у структурі Міністерства культури і мистецтв України. Однак протягом останніх п'яти років основою його стратегії щодо діяльності бібліотек України чомусь є постійне бажання зробити їм секвестр або «оптимізацію».

Україна нині опинилася у такому становищі, коли наука, культура, мистецтво, які завжди були «золотим фондом» нації і традиційно фінансувались із бюджету країни, не мають достатньо коштів не тільки для того, щоб достойно виглядати у світовому співтоваристві, але й достойно існувати.

Це положення в якійсь мірі можливо виправити за рахунок відродження і розвитку меценатства в країні. В історичний період, коли у нас практично відсутній середній клас, надія тільки на наших заможних співвітчизників. Для цього потрібна система заохочення меценатів, серед яких: державні нагороди, пільги в оподаткуванні, популяризація меценатів.

Такий підхід має свою історію. Так, відомо, що київський губернатор Іван Фундуклей заохочував купців та інших заможних громадян до пожертвувань на благоустрій міста, будівництво лікарень, шкіл, за що меценати нагороджувались орденом Святої Анни IV ступеня. Можливо і нам слід повернутись до такої практики, враховуючи бюджетну ситуацію в країні, коли проблеми збереження фондів наукових бібліотек стоять так само гостро, і як їх наповнення та трансформація у світовий інформаційний простір.

⁶ Вергунов В. А. Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН в інформаційному просторі // Бібліотечний вісник. – 2002. – № 2. – С. 37–40; Його ж. Історія і сьогодення національної сільськогосподарської бібліографії // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 1. – С. 19–24; Його ж. Комплектування фондів ДНСГБ УААН: стан і перспективи // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 5. – С. 32–37.

УДК 023(477)(09)

Наталія КУНАНЕЦЬ,

мол. наук. співробітник ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України

Організаційно-управлінська документація бібліотеки Народного Дому

У статті висвітлюється діяльність бібліотеки Народного Дому за матеріалами організаційно-управлінських документів. Це такі важливі матеріали, як Статут, кваліфікаційні вимоги, посадові інструкції на працівників бібліотеки. Ці документи, безумовно, сприяли налагодженню висококваліфікованого обслуговування читачів та організації фондів.

К л ю ч о в і с л о в а: Народний Дім, організаційно-управлінська документація, бібліотека, Галичина, читач.

Для налагодження ефективної роботи бібліотеки Народного дому було розроблено пакет організаційно-управлінських документів, який охоплював всі аспекти її діяльності.

Основним документом, який визначав напрями, зміст, особливості діяльності, а також структуру і штат, режим роботи був Статут (Устав) бібліотеки¹. Перша частина містила «Інструкцію для чиновників и службы библиотеки, касательно ведения дел в читальне». Друга частина документа подавала правила для відвідувачів, третя – «Обслуга посетителей» – була фактично технологічною інструкцією з обслуговування читачів.

У першій главі інструкції під заголовком «Цель читальни и обязанности чиновников и службы в главных чертах» зазначалося, що згідно зі Статутом Народного Дому робота читальні мала бути налагоджена таким чином, щоб сприяти «словесной деятельности, развитию науки и искусства, распространению просвещению и нравственности» серед українського населення Галичини. Таким чином визначалася місія бібліотеки, її соціальний статус як наукової бібліотеки, яка, виходячи з історичних реалій та особливостей регіону, частково виконувала функції масової бібліотеки. Для здійснення цієї місії на працівників бібліотеки

покладалися обов'язки, з одного боку, полегшити читачам використання освітніх засобів бібліотеки, допомагати читачам орієнтуватися у фондах бібліотеки, здійснювати пошук у каталогах, виконувати вимоги читачів, з іншого боку, – оберігати фонд бібліотеки від збитків та пошкоджень.

У другій главі документа обумовлювався регламент роботи бібліотеки («внутрішній порядок читальні»): працювати впродовж всього навчального року 4 рази на тиждень (крім святкових) у вівторок, середу, п'ятницю та суботу з 9 до 18, з перервою з 12 до 15 години. В інші дні здійснювалися внутрішні роботи в т. ч. з упорядкування фондів бібліотеки. За основу брався навчальний рік, оскільки основною категорією читачів були викладачі львівських вищих навчальних закладів та гімназій, а також студенти і частково гімназисти. Поряд з цим у документі застерігалось, що у нагальних випадках приїжджим читачам могли бути видані документи для користування у читальній залі у понеділок та четвер з 9 до 12 години.

Далі інструкцією визначалася структура фондів бібліотеки. Підкреслювалася необхідність наявності у читальній залі підручного фонду, розподіленого на два підрозділи, орієнтованих на юнацтво та широку публіку.

Наступні позиції інструкції регламентували порядок запису читачів до бібліотеки. Відомості

¹ ЦДІА у м. Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 774, 15 арк.

про кожного відвідувача заносилися до «Книги посетителей читальни», що містила графи: «прізвище та ініціали», «звання», «назва отриманого видання», «відмітка про повернення». Перші три заповнювалися самим користувачем, остання – чиновником бібліотеки. Для отримання необхідного видання читач заповнював бланк-замовлення з таким текстом «Подписавшийся получил из библиотеки НД для научных занятий в читальни сочинения [місце для вказування назви і автора] и обязывается возвратить их неповрежденными». Внизу на бланку проставлялися дата, прізвище та ініціали, звання та адреса замовника. Замовлення здійснювалися на основі списків нових надходжень «Список книг, печатных изданий, рукописей и произведений искусства, новоприобретенных библиотекой», у яких зазначалося також джерело надходження видання. Розстановочні шифри замовлених видань проставлялися самими працівниками за каталогами бібліотеки. Замовлення читачів виконувалися на наступний день.

Черговий працівник повинен був слідкувати за читачами, щоб «не було порушень у користуванні виданнями» і не виходити з читальної зали, якщо у ній перебував хоча б один відвідувач. Ця частина документа була сумішшю технологічної інструкції з обслуговування читачів та правил користування бібліотекою.

Друга частина Статуту містила «Правила для посетителей». Це були фактично правила користування бібліотекою, де зазначалося, що вхід до бібліотеки для всіх освічених громадян вільний. Проте заборонялося заходити до бібліотеки учням до 12 років. Учні середніх спеціальних закладів могли користуватися лише підручним фондом читальної зали. Очевидно охочих скористатися фондами бібліотеки було багато, тому у «Правилах...» зазначалося, що до читальної зали впускалися лише читачі відповідно до кількості посадочних місць. Від читачів вимагалася «поважної» поведінки у читальній залі бібліотеки і, «если в поведении и требованиях посетителя обнаружатся бестолковость, шутливость, охота забавы или простое любопытство, не получит он никакой книжки и должен он оставить зал»².

Третя глава під назвою «Обслуга читачів» була своєрідною пам'яткою чергового бібліотекаря і

визначала вимоги до працівника, який обслуговував читачів. Працівників бібліотеки зобов'язувалося обслуговувати «с предсудратительностью, вежливостью»³, поряд із цим не допускати порушень порядку у читальній залі і проявів неповаги до закладу. Працівник читальної зали повинен був бути «помощником в отыскивании источников, из которого посетитель хочет почерпнуть науку»⁴. Замовлення читачів виконувалися на наступний день.

Особлива увага приділялася обслуговуванню рідкісними виданнями, стародруками і рукописними матеріалами. При користуванні цими документами мав бути присутній настоятель бібліотеки. Читач же користувався цими виданнями за «особливим» столиком, призначеним для цього.

Цим же документом вводилися обмеження щодо видачі видань. Проставлена на деяких виданнях «окрема сигнатура» вказувала на заборону їх видачі без особливого дозволу. Користуватися виданнями із цією поміткою могли лише особи, які займалися науковими дослідженнями, але наголошувалося «лише з науковою метою і лише в бібліотеці». Причому відомості про таких користувачів заносилися до окремої книги.

Уставом читальні визначалася ще низка обмежень. Оглядати приміщення бібліотеки, тобто приходити до бібліотеки на екскурсію можна було лише з дозволу настоятеля та у його супроводі, але при цьому заборонялося навіть торкатися шаф із книжками і, тим більше, виймати з них видання. Визначити наявність видання у фондах бібліотеки за каталогами могли лише чиновники. Читачам заборонялося користуватися каталогами бібліотеки.

Крім того, на чиновників покладалася обов'язки «таємно» спостерігати за читачем, так «щоб не впадало в око», а також пильнувати, щоб читачі не порушували правил роботи з книгою.

У бібліотеці було диференційовано обов'язки між працівниками бібліотеки для раціональної організації та розподілу праці. З метою забезпечення працівників бібліотеки вичерпними відомостями про кваліфікаційні вимоги, права, обов'язки та відповідальність усіх працівників бібліотеки, форми та методи їх взаємодії, усунення паралелізму у діяльності та підвищенні відповідальності працівників за кожну з ділянок роботи було розроблено кваліфікаційні вимоги для кожної посади за шта-

² Там само, арк. 14.

³ Там само, арк. 13.

⁴ Там само.

том бібліотеки «Состав библиотечного персонала, его квалификационные обязанности»⁵. У першому розділі документа подавалися вимоги до претендентів на кожну посаду.

Так, для обіймання посад бібліотекаря та кустоса необхідною умовою були наявність ступеня доктора філософії чи складання іспиту на вчителя середньої школи. Поряд із цим допускалося зарахування на ці посади осіб, які декілька років працювали на посаді доцента (професора) університету чи вчителя середньої школи і проявили себе на науковому чи літературному поприщі, володіли іноземними мовами. Від бібліотекаря, крім того, вимагалось мати спеціальні знання у галузі бібліотечної справи, а також енциклопедичної освіти з тією метою, щоб «он мог легко разглядывать прогрес науки и умом верно оценяты новейшие явления, также на поприще всемирной науки и литературы вообще, як и на поприще австро-русской словесности и обласной, австро-русской истории в частности»⁶. Це свідчить наскільки високо цінувалася посада бібліотекаря у цей період нашої історії.

Від претендента на посаду амануензіса вимагалось мати університетську освіту і володіти іноземними мовами.

До претендента на посаду службовця I категорії ставилися не високі вимоги. Йому достатньо було успішно закінчити чотирикласну народну школу, володіти українською, польською та німецькою мовами. Поряд із цим він мусів бути фізично здоровим, без фізичних та розумових вад, ввічливим, швидким у роботі, тобто «быть пригодным для библиотечных занятий, требующих наружного приличия»⁷. Але виходячи з реалій того часу, у виключних випадках Управління рада інституту могла призначити на посаду службовця I категорії особу, яка не закінчила навіть трикласну школу, за умови, що вона вміла читати, писати українською і німецькою мовами, рахувати, була обдарованою і обіцяла, що самоосвітою розширить свій кругозір та буде придатною для бібліотечної роботи.

Всі претенденти на ці посади мали виявляти нахили до вивчення основних засад бібліотечної справи та бібліографії. А подекуди їх направляли для опанування бібліотечного фаху до провідних бібліотечних спеціалістів у бібліотеках Європи та ознайомлення з діяльністю самих бібліотек.

При прийомі на роботу «кандидат» проходив «кваліфікаційний іспит»⁸.

І цілком незначними були вимоги до претендента на посаду службовця II категорії, який повинен бути фізично здоровим, без розумових вад.

У наступних розділах документа визначалися взаємовідносини бібліотечного персоналу з Управлінською радою інституту, визначалася відповідальність працівників при порушенні правил внутрішнього розпорядку, що могло спричинити матеріальні збитки, заходи щодо гарантування безпеки бібліотеки, а також регламентувалася оплата відповідно до кваліфікації. У документі були «Предписания на случай смерти библиотекаря», у яких визначалися права вдов та сиріт померлого щодо отримання пенсії.

Як бачимо, Інститут Народного Дому високо оцінював статус своєї бібліотеки і ставив кваліфікаційні вимоги до претендентів на вищі посади – бібліотекаря, скриптора, амануензіса – такі ж як до викладачів університету, а також ерудованість та широкий спектр енциклопедичних знань.

Виходячи вже із кваліфікаційних вимог та рівня освіти працівників, розроблялися посадові інструкції на кожну з посад за штатом бібліотеки, об'єднані в один документ під назвою «Круг действия чиновников при библиотеке и музее Народного Дома во Львове»⁹.

За цим документом основним обов'язком бібліотекаря було піклуватися про бібліотечні та музейні фонди, поповнювати їх та «старатись о том, абы библиотека и музей НД исполняли свои просветительно-образовательные цели»¹⁰. На нього покладалося загальне керівництво бібліотечним персоналом та виконання найскладніших процесів роботи, що вимагало високої кваліфікації. Він розподіляв між чиновниками роботу з бібліотечними та музейними фондами, контролював її виконання, крім того керував опаленням і освітленням установи, вів інвентарні книги та здійснював загальне діловодство установи.

До його компетенції входило надавати Раді пропозиції щодо закупівлі книг, рукописів, грамот, інкунабул, археологічних і художніх предметів, етнографічних та природничих колекцій, монет, медалей та бібліотечного інвентаря, а також передплати періодичних видань.

⁵ Там само, спр. 816, 42 арк.

⁶ Там само, арк. 1.

⁷ Там само, арк. 2.

⁸ Там само, спр. 815, арк. 3.

⁹ Там само, спр. 774, арк. 4.

¹⁰ Там само, арк. 1.

Лише бібліотекар міг вирішувати кому з читачів можна надати право отримання видань на абонемент. До цієї категорії могли належати як мешканці Львова, так і іногородні, котрі мали певне «суспільне положення» та «ступінь освіченості» і гарантували повернення видань.

Бібліотекар брав безпосередню участь у бібліотечній роботі, складав та звітував про роботу та план фінансової діяльності бібліотеки, музею, відповідав за роботу бібліотеки перед Управлінською радою, загальними зборами членів Народного Дому.

На кустоса (наглядача) покладалася відповідальність за збереження бібліотечних і музейних фондів, а також:

- здійснення опрацювання видань та організацію каталогів;
- ведення обліку фондів (інвентарної книги);
- контролювання термінів користування книгами, виданими на абонемент, за збереженням книг виданих читачам.

Скриптора зобов'язувалося опрацювати нові надходження, допомагати бібліотекарю та кустосу у їхній роботі, здійснювати нагляд за читачами (чергування) у читальній залі, вести діловодство бібліотеки.

Достатньо вузьким було коло обов'язків амануензіса (писаря, секретаря). На нього покладалася обслуговування відвідувачів музею, читачів у читальній залі та у рідких випадках видача книг на абонементі. Окремим рядком закладалося виконання доручень бібліотекаря.

У функції службовця I категорії входило технічне опрацювання видань, виконання вимог читачів та розстановка повернених видань та нових надходжень у книжкових шафах, проведення роботи з боржниками – виступати «екзекутором»¹¹ для читачів, які не повернули позичені видання, вести нагляд за читачами-учнями середніх шкіл, а також допомагати чиновникам обслуговувати читачів у читальній залі.

I найнижча посада у бібліотеці – службовець II категорії. Він займався прибиранням, опаленням

приміщень бібліотеки та музею, допомагав першому службовцю у виконанні його обов'язків, а також працював кур'єром.

З працівниками, які приймалися на роботу до бібліотеки, заключався «службовий договір», за яким вони зобов'язувалися «библиотеку с музейми, собраниями, архивами и пр. под наблюдением и руководством библиотекаря по правилам библиотечного искусства и науки вести»¹². Новий працівник брав на себе «повну відповідальність» за цілісність і неушкодженість бібліотеки, музею та архіву і «солидарное ручательство» за персонал, що йому підпорядковувався.

Крім того, на них покладалася обов'язок не відлучатися з приміщень бібліотеки під час користування нею і її зібраннями відвідувачами, запобігаючи втратам¹³.

Для нових працівників були складені «Настановлення для новопоставленного библиотекаря Института Народного Дома». Це була технологічна інструкція, яка регламентувала основні засади роботи в бібліотеці. Більша частина постулатів цього документа торкалася опрацювання видань, складання бібліографічних описів, застосування крипосної розстановки книг, ведення інвентарної книги тощо. Цікаво, що бібліографічні описи на видання склалися під надзаголовком, що містив «клич» (ключове слово). Сам «клич» формувався з прізвища автора чи першого іменника назви твору. Видання при записі до інвентарної книги розбивалися на формати, що характерно для великих сучасних бібліотек.

Тобто, керівництво бібліотеки дуже серйозно ставилося до організаційно-методичного забезпечення роботи установи. Всі документи розроблені детально і фахово. Враховувалися найдрібніші моменти у роботі бібліотеки. І, очевидно, саме дотримання пакета документів сприяло розгортанню досконалої роботи бібліотеки.

¹¹ Там само, арк. 4.

¹² Там само, спр. 815, арк. 3.

¹³ Там само.

УДК 027.54 (477):025

Вікторія ВОВЧЕНКО,

ст. викладач Київського економічного інституту менеджменту

**Архівна спадщина і бібліотека
Миколи Васильовича Левитського (1859–1936)
як джерело з історії українського просвітницького руху
кінця XIX – 20-х років XX ст.**

Розглядається склад і зміст особового архівного фонду М. В. Левитського, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ, подається документальна структура фонду, виокремлюється шість комплексів документів: документи біографічного характеру, матеріали кооперативно-громадської діяльності, творчі рукописи, листування, матеріали інших осіб, фотодокументи. Архівні джерела характеризують М. В. Левитського як просвітника, політичного діяча, мецената, фондоутворювача та власника унікального архіву, дослідника історико-культурних старожитностей, що дає змогу стверджувати про багатогранність його інтересів, ставити його на один щабель із найосвіченішими діячами кінця XIX ст., які відрізнялися широтою загальнокультурних, наукових, гуманітарних інтересів незалежно від фаху та роду занять.

К л ю ч о в і с л о в а: архів, М. В. Левитський, кооперативний рух, просвітницький рух в Україні, архівні джерела, Українська народна республіка.

Архівна спадщина М. В. Левитського, видатного українського кооператора, публіциста, державного та громадського діяча у переважній більшості сконцентрована в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ф. 327)¹. Його науковий опис був здійснений у 80-х роках XX ст. Т. І. Воронковою, науковим співробітником відділу рукописів тоді Центральної наукової бібліотеки АН УРСР². Принципи систематизації архівних документів спираліся на основні методичні підходи – за видами і групами документів відповідно до напрямів його діяльності як публіциста і літератора, громадського і культурного діяча, а також за складом документів.

Види документів склалися з біографічних документів, документів творчої та наукової діяльності, мемуарних документів, листування, господарчих, особистих документів тощо. Групи склалися з тематично споріднених документів, що відображали певні напрями діяльності цієї непересічної особи,

насамперед, його внесок у кооперативний рух в Україні, передусім, у сільськогосподарську та споживчу кооперацію. Принципи систематизації або групування передбачали обізнаність із основними напрямками діяльності в науковій, службовій та громадській діяльності, а також реконструкції прямих та можливих зв'язків фондоутворювача із суспільством. Археографічний опис архіву дозволив залучити його в науковий обіг, коли спадщина вченого та діяча стає доступною для дослідження фахівців.

Однак, і сьогодні архів М. В. Левитського як джерело кооперативного, літературного та національно-культурного руху того часу майже не вивчений. Зведена бібліографія персоналій, підготовлена до його 70-річчя О. Савичем у 1928 р., є єдиним до сьогодні бібліографічним джерелом про діяльність М. В. Левитського та його кооперативні праці, оскільки підготовка проводилася Київським кооперативним інститутом ім. В. Я. Чубаря³.

У значній кількості загальних праць з історії кооперації він згадується побіжно як засновник артільного руху, розглядаються його кооперативні ідеї та

¹ Левитский Н. В. // Новый энциклопедический словарь. Петроград, 1915. – Т. 24. – С. 202; Енциклопедія українознавства. – К., 1996. – Т. 4. – С. 1264.

² Воронкова Т. І. Левитський Миколай Васильович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. – К., 2002. – С. 303–311.

³ Праці науково-дослідної кафедри кооперації при Київському Кооперативному інституті ім. В. Я. Чубаря. – К., 1928. – Вип. 4.

діяльність. Перший період вивчення його ідей пов'язаний із періодом 1910–20-х років, коли активно обговорювалися питання двох шляхів кооперації, викликані працями М. І. Туган-Барановського «Социальные основы кооперации» (перевидано – М.: Экономика, 1989) та В. Тотоміанца «Происхождение, формы с/х кооперации и отношение к ней социалистов» (СПб., 1907).

Серед таких дослідників праці у галузі історії кооперації А. Меркулова, П. Пожарського, С. Бородавського, П. Височанського, І. Вітановича. У 60-х роках вийшла праця Л. Морозова. У працях 90-х років ХХ ст., у зв'язку з відсутністю спеціальних праць, написаних на нових джерелах, повторюється вже відома інформація, опублікована в 20-х роках, зокрема, М. Алімана, С. Бабенко, С. Гелея та інших⁴. Однак, у цих працях його архівна спадщина не згадувалася і не використовувалася у необхідних для розкриття його особистості обсягах. В оцінці його наукової та творчої спадщини, на тлі загальновідомої багаторічної кооперативної праці у галузі артільного руху, створенні сільськогосподарчих артілей і кооперації, бібліофільські, історико-філологічні грані його діяльності, а також період роботи в УНР залишалися нивисвітленими. Адже архівні джерела висвітлюють М. В. Левитського як просвітника, політичного діяча, колекціонера книжок і рукописів, фондоутворювача та власника унікального архіву, дослідника історико-культурних книжкових пам'яток, ставить його на один щабель із найосвіченішими представниками кінця ХІХ ст.

М. В. Левитський народився у с. Хмільна (тепер Канівський район Черкаської області) у родині священика. У 1879–1880 рр. він навчався на медичному факультеті Московського університету, звідки був виключений за участь у студентських заколотах. У 1885 р. закінчив юридичний факультет Харківського університету. Після цього працював секретарем повітового земства в Олександрівську (нині Запоріжжя), займався адвокатською практикою, співробітничав у газеті «Єлисаветградський вестник». Пропагував серед селян ідею спільної обробки землі. Він закладав перші в Україні (і в Східній Європі) хліборобські артілі по селах та виробничі між ремісниками по містах. З 1894 по 1898 рр. він очолював широкомасштабний рух по організації 125 сільськогосподарчих артілей у Херсонській губернії, в яких гуртувалося понад 3000 селян, однак вони невдовзі розпалися. З

⁴ Аліман М. В., Бабенко С. Г., Гелей С. Д. Історія споживчої кооперації України. – Львів, 1996; Історія кооперативного руху. – Львів, 1995; Пришляк Я. Шляхами кооперації – до економічного відродження України. – Монреаль; Стрий, 1994; Українські кооператори (історичні нариси) / Під ред. С. Д. Гелея. – Львів: Вид-во Львів. комерційної академії, 1999. – Львів, 1999. – Кн. 1.

1896 р. він був головним представником від кооперації Росії та України за кордоном, брав участь у міжнародних кооперативних з'їздах – у Парижі у 1896 р., Кремоні у 1907 р., Гамбурзі у 1910 р., Стокгольмі у 1927 р., а також у регіональних і всесоюзних з'їздах кооперації.

Наприкінці ХІХ ст. М. В. Левитський здобув визнання у громадського загалу як ініціатор і організатор товариств «Потребительские артели», а згодом – один із засновників Товариства сприяння артільній справі та його журналу «Артельное дело» (1906–1920). Він був членом Центральної Ради і директором відділу Державного майна в Міністерстві земельних справ УНР у 1917–1918 рр., брав участь у заснуванні Українбанку у 1917 р., Дніпросоюзу у 1917–1918 рр., постійним членом Ревізійної Ради Кооперативних центральних рад. М. В. Левитський помер у Києві у 1936 р.⁵

Покоління освічених людей, інтелігенції кінця ХХ – поч. ХХ ст. відрізнялося високим ступенем суспільної свідомості, яка базувалася на широкій освіті і зростала на ґрунті загальнореволюційного та опозиційного царському уряду. Прогресивна інтелігенція того часу захоплювалася літературною працею, просвітницькою діяльністю, брала участь у національно-культурному русі, громадській діяльності. Архіви кооператорів, в тому числі Миколи Петровича Балліна, Володимира Фастовича Левитського (однофамілець Миколи Левитського), Костя Мацієвича та інших – схожі за складом і змістом. Вони містять значні матеріали з розвитку економіки, кооперації, а поруч із тим – численні літературні публіцистичні праці, літературні твори, значне листування з видатними культурними діячами того часу.

Неоднозначні погляди М. В. Левитського у 80–90-х роках ХІХ ст. були близькими до ідей ліберальних народників. Він висунув численні проекти про ремісничі, споживчі, кредитні та ін. артілі, в яких апелював до уряду, нехтуючи марксистські політекономічні теорії. Не всі його кооперативні програми були вдалими, так, зокрема, проекти зі створення артілей не виявилися життєздатними в конкретних економічних умовах кінця ХІХ – початку ХХ ст. Порівняно більший успіх мала діяльність М. В. Левитського з організації виробничих, споживчих артілей у містах серед ремісників і майстрів. Однак важливим для дослідників є враховувати історичні обставини становлення поглядів М. В. Левитського та труднощі їхнього втілення в Російській імперії, протидію його ідеям не лише з боку царського уряду, а й з боку тогочасних політичних течій, зокрема, марксизму (марксиста досить гостро гальмували його проекти як ліберально-

⁵ Харківське історико-філологічне товариство // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 1009.

народницькі). Разом з тим, його ідеї вплинули на світогляд таких українських письменників та просвітницьких діячів, як І. Франко, О. Пчілка, І. Карпенко-Карий (Тобілевич), В. Доманицький, С. Єфремов. Його ідеями захоплювалися відомі російські письменники (Л. Толстой, М. Горький та інші), видатні громадські і культурні діячі епохи кінця XIX – першої третини XX ст.

Заслуги М. В. Левитського визначні й тому, що він знаходився біля витоків організації у Києві Всеукраїнського центрального кооперативного музею, який (після переміщення Музею з Харкова) створювався як наукова база для вивчення історії кооперативного руху в Україні. На противагу більшості інших громадсько-політичним діячам, досягнення М. В. Левитського у розробці кооперативного будівництва в Україні дуже високо цінували його сучасники, в тому числі і за кордоном. Йому були присвячені статті у фахових виданнях, енциклопедіях⁶; уся кооперативна та культурно-наукова громада широко святкувала ювілеї «артельного батька», зокрема, завдяки ініціативі Всеукраїнського центрального кооперативного музею була створена комісія з нагоди святкування 50-річчя його діяльності у 1928 р.

Ще у молоді роки М. В. Левитський почав збирати рідкісні книжки та документи, його захоплення старожитними пам'ятками розпочалося ще у студентські роки у Харківському університеті, де викладали прогресивні вчені, які сформували, очолювали донині всесвітньо відомі наукові школи, течії тощо.

Молодий М. В. Левитський потрапив до кола молодих дослідників – спадкоємців українських наукових традицій, серед яких були різні фахівці: історики, філологи, правники, медики, географи та представники інших наукових галузей, що сприяло його різносторонньому розвитку. Так, будучи студентом юридичного факультету Харківського університету, М. В. Левитський відвідував засідання Харківського історико-філологічного товариства, яке займалося дослідженням у царині історії, археології та етнографії Слобідської та Лівобережної України, української філології, охороною пам'яток культури⁷. Товариство очолював видатний професор університету, філолог Олександр Опанасович Потебня, основоположник психологічного напрямку в українському мовознавстві, який багато зробив у галузі порівняльно-історичної граматики, слов'янської граматики і мав великий вплив на студентів⁸.

⁶ Левитский Н. В. // Новый энциклопедический словарь. Петроград, 1915. – Т. 24. – С. 202; Энциклопедия українознавства. – К., 1996. – Т. 4. – С. 1264.

⁷ Харківське історико-філологічне товариство // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 1009.

⁸ Потебня Олександр Опанасович // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 614.

Власне тому М. В. Левитський захопився старовиною та проводив пошуки старовинних книжок, документів, рукописів, «рився» у церковних архівах, скринях, на горищах, коморах⁹.

У результаті ретельних пошуків М. В. Левитським було знайдено чимало цінних і рідкісних пам'яток, зокрема, стародруки: львівське видання, вірогідно, богослужбового змісту кінця XVI ст., Євангеліє, видане у першій половині XVII ст. у Бухаресті молдавською мовою, але кириличним шрифтом, а також цінне видання Требника Петра Могили 1646 р. Ці рідкісні примірники друкарського мистецтва були ним подаровані Товариству у 1883 р. або 1884 р. через професора Потебню, й одне із засідань Товариства було присвячене саме цим дарам, про які О. Потебня виступив з доповіддю¹⁰. Майже через 40 років, у 1924 р. М. В. Левитський, перебуваючи у Харкові, поцікавився долею цих видань і знайшов їх в архіві університету, де вони зберігалися у спеціальних виставкових шкляних столиках¹¹.

У 20-х роках ці раритети надійшли у Харківський центральний історичний архів¹². Отже, в історії формування власної бібліотеки та архіву М. В. Левитського харківський період навчання в університеті мав велике значення. Його бібліотека (поряд з актуальною фаховою літературою з історії права, політекономії, історії, філології) містила також цінну антикварно-колекційну частину – українські, російські стародруки, рукописні богослужбові книги, рукописні збірники літературно-побутового змісту, історичні матеріали, актові документи тощо.

Серед них – вітчизняні друки епохи царювань Петра I і Катерини II, у тому числі рукописний автограф князя Григорія Потьомкіна – його звернення до запорозького козацтва напередодні очаківської війни проти турків, рукописний староукраїнський молитовник приблизно XVII – початку XVIII ст.; записки запорожця, де містилися фрагменти різноманітного змісту: витяги, заклинання проти хвороб криптограмами тощо¹³. Хоча, безумовно, це були аматорські захоплення історією, археологією, етнографією, історією літератури, але саме у цей період М. В. Левитський сформувався як український просвітник. На жаль, ці рідкісні рукописні матеріали та стародруки, швидче за все, загинули у Єлисаветграді, викрадені, разом із архівом і бібліотекою у 1922 р., яка містила близько 2 тис. томів, хоча реального дослідження долі цих документів науковцями не проводилося¹⁴. Відомо лише те, що частина архіву до 1922 р. зберігалася тут.

⁹ ІР НБУВ, ф. 327, № 549, арк. 6.

¹⁰ Там само, арк. 6–7.

¹¹ Там само, арк. 7.

¹² Там само, ф. 327, № 603.

¹³ Там само, № 549, арк. 8.

¹⁴ Там само, ф. 327, № 549, арк. 8.

Цю власну архівну і бібліотечну збірку М. В. Левитський планував передати Всеукраїнській академії наук для «громадського використання» і спробував офіційно розшукати її¹⁵, але за браком відомостей у документах конкретно не встановлено чим остаточно завершилася ця справа. Безумовно, цінна фактографічна інформація щодо складу та характеру книжково-рукописної збірки М. В. Левитського зафіксована у його автобіографічних документах – «Матеріали до автобіографії» [20–30 роки ХХ ст.] (ф. 327, № 548), «До спогадів про мої зустрічі, зносини та відносини» [1927], (ф. 327, № 549), «До матеріалів по автобіографії» [30-ті роки ХХ ст.] (ф. 327, № 554) тощо.

М. В. Левитський згадує і про трагічну долю інших бібліотек, зокрема, великої та цінної бібліотеки Русінових (до якої долучилася і збірка М. І. Туган-Барановського після його одруження з О. Ф. Русіною) у Позниках¹⁶.

Архів і бібліотека М. В. Левитського були цінним зібранням, яке містило архівні та книжково-бібліографічні матеріали, пов'язані переважно з кооперативною діяльністю власника. Матеріали були розподілені за систематичною ознакою і віддзеркалювали різні періоди та напрями його діяльності. Так, збираючи статистичні дані 1896 р., в результаті числених поїздок по селах, у його архіві та бібліотеці водночас відклався значний за обсягом істотний етнографічний матеріал¹⁷.

Доля його унікальної збірки кореспонденції, що відображала історію вітчизняної і міжнародної сільськогосподарчих артілей і кооперації, сьогодні невідома. Листування із зарубіжними кооператорами набуло надзвичайного розмаху після міжнародного кооперативного конгресу 1896 р. у Парижі. Мережа кореспондентів-кооператорів охоплювала не тільки країни Західної Європи, але й поширювалася на Сполучені Штати Америки, Південну Америку, Канаду, Каліфорнію і країни Азії, Сирію, Єгипет, Алжир, Австралію¹⁸.

В архіві також зберігалися друковані та рукописні матеріали щодо історії трудових хліборобських, кустарних, ремісничих артілей і кооперацій, праці та публікації кооперативних з'їздів, міжнародних конгресів. Крім того, була багата бібліотека публікацій із кооперації, статистичні відомості про артілі Херсонської губернії, статті; відклалися матеріали з українського та російського фольклору та етнографії; історико-археологічну цінність представляли стародруки та рукописи ХVIII – початку ХІХ ст., а також література загального змісту, яку М. В. Левитський збирав усе життя.

Серед інших втрачених матеріалів у М. В. Левитського була добірна колекція фотографій – до 100 світлин, яка включала великий альбом фотокарток кооперативних діячів, рідкісні фотознімки кооперативних з'їздів, трудових артілей. Так, зокрема втрачена групова фотографія делегатів Міжнародного кооперативного конгресу 1910 р. у Гамбурзі¹⁹, або фотографія з представниками Смоленського студентського земляцтва у Москві, а також фотографія з учасниками загального студентського економічно-кооперативного з'їзду у Санкт-Петербурзі у 1907–1908 рр.²⁰, гуртка студентів Ніжинського ліцею кінця 90-х років ХІХ ст.²¹

У збірці М. В. Левитського були тогочасні публікації з дарчими написами авторів. Наприклад, унаслідок зустрічей та дружніх і професійних стосунків з видатними діячами науки і культури, які дарували йому друки власних праць, залишилася публікація з дарчим написом І. І. Дитятини, професора історії руського права у Харківському університеті, у період навчання там М. В. Левитського у 1881–1885 рр.²²

У 1934 р. архівні матеріали М. В. Левитського відклалися в Музеї визнаних діячів України та у Всеукраїнському центральному кооперативному музеї у Києві. Однак, уже після того, як обидва музеї були ліквідовані, М. В. Левитський подарував архів та уповноважив бібліотеку зібрати усе з тих музеїв. Крім того, він ще додатково передав матеріали. М. В. Левитський звернувся до Всенародної бібліотеки України при ВУАН із проханням зосередити їх в один відділ, для оптимального використання; ще одне побажання фондоутворювача полягало у тому, щоб матеріали були розподілені залежно від змісту на відділи: а) економіка; б) кооперація: 1 – колгоспна справа, 2 – промкооперація, 3 – споживкооперація, 4 – кредиткооперація; в) історія; г) загально-громадські справи; д) белетристика; е) поетичні твори; ж) музичні твори і т. д. ; з) фотографічний матеріал²³.

Особисті архівні документи і науково-творчі рукописні матеріали М. В. Левитського спочатку належали до фонду Всеукраїнського музею, який функціонував при Київському кооперативному інституті. Однак після ліквідації в 1935 р. постановою Вукоопспілки Кооперативного музею, матеріали архіву Левитського з іншими фондами надійшли з бібліотеки Всеукраїнського науково-дослідничого інституту споживчої кооперації у відділ рукописів Бібліотеки ВУАН згідно з актом від 29 січня 1935 р.²⁴

¹⁹ Там само, арк. 9.

²⁰ Там само, арк. 22.

²¹ Там само, арк. 24.

²² Там само, № 549, арк. 3.

²³ Там само, № 606, арк. 2, 3.

²⁴ Там само, оп. 1, од. зб. 45, арк. 16.

¹⁵ Там само, № 573.

¹⁶ Там само, № 554, арк. 5.

¹⁷ Там само, № 549, арк. 9.

¹⁸ Там само, № 548, арк. 9–10.

Нині особовий архівний фонд М. В. Левитського (ф. 327) складається з таких документів: творчі матеріали (статті, нариси, листування), твори літературного характеру (вірші, оповідання, думи), біографічні матеріали (особисті документи, записні книжки, спогади), документи громадсько-кооперативної діяльності (власні статті, посвідчення, матеріали кооперативних і сільськогосподарчих з'їздів та засідань, статuti, програми, промови, доповіді), листування, ювілейні матеріали, фотографії, плакати, афіші, газети тощо²⁵.

Проте спочатку його матеріали не систематизовано містилися у значному за обсягом у I комплексному фонді відділу рукописів, згодом ці документи були вилучені і сформовані як особовий архівний фонд М. В. Левитського, який, згідно інвентарному опису, налічує 2170 од. зб.²⁶

До архівної спадщини М. В. Левитського ми вважаємо за доцільне додати деякі його листи, які зберігаються в комплексному III фонді «Листування» Інституту рукопису НБУВ.

Перша група документів є документами біографічного характеру, різні свідоцтва, в тому числі видані М. В. Левитському Міністерством земельних справ УНР про те, що він є директором Відділу Державного майна (1918), членом різних спілок – «Кавказсоюз», Вукоопспілки, ректора Смілянського кооперативного технікуму (1924), секції наукових співробітників РОБОС (1929), а також численні квитки та запрошення на різні збори, засідання, з'їзди (1918–1935). Як згадувалося, хронологічні межі документів пояснюються тим, що багато документів особистого характеру, як і колекційні, загинули під час революційних подій.

До групи біографічних матеріалів відноситься і комплекс автобіографічних документів та спогадів, написаних самим М. В. Левитським в 1919 р. – 30-х роках, які пов'язані з історією артільної справи та ролі М. В. Левитського як її засновника в Україні, його зустрічей із різними діячами цього руху, а також із діячами культури, участь у громадянській війні на Північному Кавказі тощо.

Значна частина біографічної частини архіву містить матеріали про М. В. Левитського, зокрема, підготовлені до його 70-річного ювілею. Серед них статті О. П. Савича (бібліографія), Коцаря, Литвиненка, а також спогади О. Г. Амчиславської, П. Дворецької, М. П. Кириченко, В. Краснова, Й. Маєвського, В. О. Нікітіна, Г. Омельчанка, А. Фаресова, Я. Фільгуса, Є. Х. Чикаленка та інших.

²⁵ Левитський Миколай Васильович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. – К., 2002. – С. 303–311.

²⁶ ІР НБУВ, ф. 327, № 1–2170.

Важливим біографічним джерелом є матеріали ювілейних засідань, присвячених М. В. Левитському, зокрема, щодо святкування його 40, 45, 50-річних ювілеїв громадсько-кооперативної діяльності, зокрема, протоколи засідань, вітальні листи, телеграми тощо.

Ця група джерел дозволяє встановити в умовах відсутності попередніх документів основні віхи життя М. В. Левитського, реконструювати його біографію.

Другою великою групою джерел є матеріали кооперативно-громадської діяльності, зокрема, які висвітлюють досвід херсонських землеробних артілей; низку доповідей, у тому числі в Імператорському Вільному економічному товаристві (1898), на міжнародних з'їздах кооператорів, зокрема у Парижі (1896), Всеросійському з'їзді кооператорів у Києві (1913) тощо, документи стосовно кооперативного руху в Росії (створення статутів різних артілей, товариств).

Його державна діяльність віддзеркалена у групі документів, які представлені проектами законів, що опрацьовувалися в 1918 р., інших правових та нормативних актів, передусім, проекті Конституції УНР (1918), Законі про шлюб та розлучення, народження та смерть (1918), кредитної кооперації тощо.

Великий комплекс документів щодо кооперативної діяльності представлений численими матеріалами щодо Всеукраїнського кооперативного банку (1918–1923), діяльності Всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації (планово-звітної документації, постанов, доповідей тощо) (1926–1929), матеріалами XII конгресу Міжнародної кооперації асоціації у Стокгольмі (1927), Всеросійського союзу промислової кооперації (доповіді, листи, резолюції з'їздів тощо) (1927–1930), Всеукраїнської спілки кооперативно-промислових товариств рибалок, матеріалів діяльності Ради Українського сільськогосподарського банку (планово-звітна документація, доповіді), Всеукраїнського кооперативного лісового союзу та багато ін.

Третя група документів представлена науковими та творчими матеріалами М. В. Левитського, який багато і плідно працював як учений та літератор.

Серед цих матеріалів можна виокремити комплекс наукових праць з історії кооперації, де розкриваються засади та історія її зародження, різні течії (залишилося декілька ґрунтованих праць у цій сфері), а також конкретно щодо сільськогосподарських артілей у Херсонській губернії, кредитних кооперацій, квартирних артілей, а також хліборобських спілок і важливим питанням організації артілей різного характеру.

Інший цікавий комплекс – літературні твори М. В. Левитського, який також був знаним письмен-

ником і поетом. Хоча він і не ввійшов до плеяди видатних літературних діячів, цей масив творів дає можливість оцінити літературний дар М. В. Левитського. Серед них – ранні твори – оповідання «Своя хата» (1887), «Сон перед Різдом» (1887), «Заочне рішення» (1888), «Юдифь» (1889), «Тяжкий гріх» (1904), «Сон Івана Гармошкина» (1904–1905) і др. Значна кількість його віршів присвячена Україні, рідному краю, він пробував свої сили у гімнографічному жанрі, прославляючи кооперативний рух, його діячів, діячів української культури («послання» до різних «братів» та «друзів», думи, марші, ліричні поезії). Багато творів присвячено українському козацтву, театру, балету.

У цю групу джерел увійшли і матеріали, які збирав М. В. Левитський – до історії літератури та громадських настроїв на Україні, молитви за рідний край, матеріали до історії культури України тощо. Він був театралом, відвідував концерти, зустрічі, вечори, тому в його архіві наявні програми, афіші, плакати цих подій, зокрема, афіші Українського театру М. К. Садовського, про виставу, присвячену 40-літньому ювілею М. В. Левитського, концерту кобзаря Гороцвіта, колективу артистів імені М. В. Левитського (1927) тощо.

Ця група джерел має важливе значення для осмислення особистості М. В. Левитського як українського національного діяча, який прагнув висловити свою любов до України та її людей, її історії та культури, співчуття її долі.

Окрема група документів – газети та журнали, де друкувалися праці М. В. Левитського. Їхна комплексність дозволяє вивчати внесок автора в кооперативний рух на базі опублікованих творів.

Четверта група – листування. Воно репрезентоване офіційною частною – листами від різних союзів та кооперацій (20-ті роки), ради Народного міністерства земельних справ (1918), Всеукраїнського центрального кооперативного музею (1928–1929), Київського кооперативного інституту (1926–1929), Київського кооперативного технікуму, Сільськогосподарського наукового комітету України (1927), Товариства економістів при Українській академії наук (1926–1927), числених спілок, у тому числі літературних, Українського музично-драматичного товариства, Українського народного університету (1918), Українського народного хору ім. Стеценка тощо.

П'яту групу репрезентують матеріали інших осіб: це, як правило статті і повідомлення, огляди різних осіб із питань сільського господарства, кооперації, трудових артілей, кустарної промисловості, в тому числі і жіночого промислу.

Важливим є наявність у цій групі документів біографій діячів кооперації, передусім, О. О. Андрієвського, Т. І. Філіппова, О. Я. Конинського, Г. А. Залубов-

ського, А. Г. Терниченка та інших, написаних різними авторами і зібраних М. В. Левитським, ймовірно, для написання праць з історії кооперативного руху.

Значне за обсягом особисте листування показує нам соціальну позицію М. В. Левитського, а також його особисті зв'язки з різними просвітницькими колами, окремими видатними діячами, родиною.

Серед адресатів – учені, державні діячі, артисти, письменники: Г. Я. Бернштейн, М. В. Биков, М. Г. Брянський, А. К. Воробйова, О. М. Горький, М. В. Журко, Д. К. Заболотний, М. К. Заньковецька, О. Ф. Керенський, В. І. Ковалевський, Г. Косак, К. П. Новицький, В. М. Перетц, Х. Г. Раковський, К. М. Скаржинська, В. С. Стефанік, В. Я. Чубар та інші.

Кореспондентами М. В. Левитського були також не лише діячі кооперативного руху, а й письменники, громадські діячі, вчені, зокрема, В. М. Альбов, О. Г. Амчиславська, К. Р. Анищенко, М. О. Бачинський, М. П. Василенко, Н. Я. Горова, С. О. Єфремов, М. К. Заньковецька, М. П. Кириченко, Ф. П. Коломієць, В. В. Краснов, В. В. Сімоновський, К. М. Скаржинська, І. Шиманович, М. П. Якубенко та багато ін.

На жаль, усе знане і важливе листування щодо організації кооперації, участі у різних засіданнях та міжнародних форумах, як згадувалося, було втрачено.

Шоста група – фотодокументи, серед котрих є і групові, що мають важливу іконографічну цінність, зокрема, артільників і кооперативних курсів, співробітників газети «Червоний шлях» (1930) та ін.

Серед фотознімків є видатні постаті українського руху: Х. О. Алчевська, родина Анчушиних, М. П. Баллін із сином Борисом, К. К. Бельська, А. О. Бондаренко, Г. Гейден, Н. Дорошенко, Д. Н. Дриль, І. Карпенко-Карий, В. С. Козлов, група: Рильський, Беренштам, Панченко, Познанський; Н. І. Харченко, С. Ященко, а також фотоальбоми М. В. Левитського та студентів ВНЗ Харкова, фото будинків, де мешкав М. В. Левитський у Харкові. Окрему групу складають фоторепродукції та літографії окремих осіб, що збирав М. В. Левитський, досліджуючи історію кооперативного руху в Росії та Україні, а також для популяризаторської діяльності у галузі української культури, зокрема, серед них – Шарля Фурьє, І. Франка, О. С. Афанасьєва-Чужинського, О. М. Бодяньського, Л. І. Глібова, Є. П. Гребінки, В. М. Доманицького, П. Г. Житецького, І. П. Котляревського, М. В. Лисенка, О. О. Потєбні, І. Я. Рудченка, В. І. Самійленко, М. П. Старицького, О. П. Стороженка, П. П. Чубинського та ін.

Отже, дослідження значного за обсягом архіву дає уявлення про особистість М. В. Левитського не лише як кооперативного діяча, а й як просвітника, державного, політичного, громадського діяча, а також є джерелом з історії національної культури, соціально-політичних рухів у кінці XIX – 20-х роках XX ст.

УДК 027.1(477)(09)+027.7(477)

Марина КАЛМИКОВА,

завідувачка відділу Наукової бібліотеки
Таврійського національного університету ім. В. Вернадського

Книжкове зібрання Романа Івановича Гельвіга у фондах Наукової бібліотеки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського

У статті аналізується зміст особистої бібліотеки Р. І. Гельвіга, яка зберігається в Науковій бібліотеці Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Подаються короткі біографічні дані про власника книжкової збірки, розглядаються найцінніші документи з бібліотеки першого ректора університету Р. І. Гельвіга.

Ключові слова: особиста бібліотека, історія бібліотеки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського, автограф, Р. І. Гельвіг.

Долі багатьох особистих бібліотек складаються по-різному після того, як вони втрачають своїх власників. Про одних зовсім забувають, інші роздаровуються, чи розпродаються вроздріб, третім везе більше. Вони вливаються в інші книжкові колекції й продовжують служити людям, прославляючи імена своїх творців.

До цієї категорії особистих бібліотек по праву можна віднести і книжкові збірки Р. І. Гельвіга (1873–1920). Це ім'я добре відоме в стінах Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. З 1918 по 1920 рр. Роман Іванович був першим ректором цього навчального закладу.

У Крим Гельвіг приїхав вже відомим ученим. Блискучу освіту Роман Іванович одержав у столичних університетах. Спочатку – природниче відділення фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького університету (1897), потім – медичний факультет Університету св. Володимира у Києві. Після закінчення останнього (1902) Р. І. Гельвіг залишався працювати при університеті. Він займався науковою роботою, викладав у навчальних закладах: у Маріїнській громаді Червоного Хреста, зуболікарських школах, Жіночому медичному інституті. Багато часу він приділяв роботі над дисертацією з проблем тазостегнового

суглоба людини. У 1912 р. з'явилася його робота «О форме тазобедренного сустава человека: Из анатомического кабинета Женского медицинского института в Киеве». На підставі цієї праці в 1913 р. Гельвіг захистив докторську дисертацію.

З 1914 року Р. І. Гельвіг працював викладачем на педагогічному факультеті Київських вищих курсів. У цей час він продовжував займатися науковими дослідженнями, але вже з проблем форми плечового суглоба людини. Цій проблемі він присвятив низку своїх робіт: «О способе покрытия хрящом суставной поверхности: Доклад в Киевском хирургическом о-ве 25 февраля 1913 г.» (К., 1914), «Двустороннее прикрепление длинной головки М. Bicipitis Brachii к плечевой кости и особенности сустава в этом случае» (К., 1915), «О форме суставной поверхности в плечевом суставе человека» (К., 1918).

Навесні 1918 р. було вирішено відкрити в Криму філію Університету св. Володимира. Серед професорів, що відгукнулися на цю пропозицію й у травні приїхали до Ялти, був і Р. І. Гельвіг.

На урочистому відкритті Таврійського університету Р. І. Гельвіг виголосив програмну промову. Завданнями Університету він окреслив такі: «Таврійський Університет, як храм науки, від сьогодні повинен запалати яскравим світлом істини,

він повинен стати світочем знання, постійно і яскраво палаючим. Він повинен світити і бути джерелом світла і тепла» [4, с. 50]. Саме Гельвіг висунув пропозицію про перейменування філіяльного відділення Університету св. Володимира в Криму на Таврійський університет.

28 липня 1919 р. Р. І. Гельвіга було тимчасово обрано ректором новоутвореного Університету. Складна робота випала на його долю. Не покладаючи рук і не падаючи духом перед тисячами різних перешкод, Гельвіг виводить молодий університет зі скрутного становища [3, с. 10]. Він докладав величезних зусиль для залучення до роботи в університеті наукових кадрів. Професори багатьох знаних університетів – Харківського, Одеського, Київського, Петроградського і Московського – відгукнулися на його заклик. За спогадами сучасників, Роман Іванович не тільки сам любив університет, але прищеплював цю любов іншим. Аудиторія його завжди була повною, і читаючи лекції з нормальної анатомії і розгортаючи картини будови людського організму, Роман Іванович ніколи не забував про людську душу і цій душі він приділяв багато місця; поруч з викладом анатомічної будови різних систем знаходили собі місце і психологія, і педагогіка. Він виховував своїх слухачів, змушуючи їх вдумуватися у викладений матеріал, захоплюючи глибиною узагальнень у стислій формі [3, с. 10–11].

Безглузда смерть обірвала життя талановитого ученого. Заразившись сипним тифом раптово, у віці 47 років, 19 вересня (2 жовтня за ст. ст.) 1920 р. Р. І. Гельвіг помер.

І, напевно, найкращим пам'ятником цій людині стала його бібліотека, яку він залишив університету. У книжечці, виданій в Сімферополі в 1928 р., читаємо: «У 1920 році в Бібліотеку було прийнято ... пам'ятку засновнику і першому ректору Кримського університету зібрання книг покійного проф. Романа Івановича Гельвіга, яке складає 1500 томів у витончених американських бібліотечних шафах, які нині прикрашають студентську читальню» [2, с. 50].

Структура бібліотеки Р. І. Гельвіга виглядає так. Власне роботи Р. І. Гельвіга – 5 документів; медичні науки – 111 документів; природничі науки – 87 документів; психологія і філософія – 33 документи; історичні науки – 18 документів; суспільні науки – 22 документи; літературознавство і ху-

дожня література – 59 документів; періодичні видання 240 документів; книги іноземними мовами – 23.

Тематика цієї бібліотеки досить різноманітна і цікава. Тут можна зустріти книги з філософії (Спенсер Г. Классификация наук, М., 1897; Булгаков С. От марксизма к идеализму, СПб., 1903), психології (Ламарк Ж.-Б. Анализ сознательной деятельности человека. СПб., 1899; Смайльс С. Характер: Воспитание и образование, СПб.), велика кількість літератури з історії, математики, природничих наук (біології, зоології, астрономії). Але основну частину зібрання склали книги з медицини. Після закриття медичного факультету і відкриття на його базі в 1932 р. Кримського медичного інституту, значна частина медичної літератури з цього зібрання опинилася у бібліотеці нового ВНЗ (106 прим.).

Але усе-таки велика частина особистої бібліотеки Р. І. Гельвіга (492) залишилася у фонді бібліотеки Кримського педінституту ім. М. В. Фрунзе, як тоді називався наш університет.

Безумовний інтерес представляють книги самого Р. І. Гельвіга. Його перша робота з'явилася після закінчення Київського університету. У 1904 р. вийшла друком праця «Введение в курс биологической анатомии человека», а в 1908 р. – «Введение в курс анатомии человека».

У роки навчання в С.-Петербурзькому університеті доля звела Романа Івановича з Петром Францовичем Лесгафтом (біологом, анатомом, антропологом, творцем наукової системи фізичного виховання), який зіграв у його житті важливу роль. Лекції П. Ф. Лесгафта завжди викликали величезний інтерес у слухачів. У важкий час Петро Францевич намагався допомогти студентам, підтримати їх. Щоб дати можливість Р. І. Гельвігу заробити на їжу і здобути лікарську практику, П. Ф. Лесгафт довірив студенту-Гельвігу доглядати хворого юнака. Це завдяки настійним проханням П. Ф. Лесгафта Гельвіг почав займатися науковою діяльністю. І тому не випадковою була поява в 1910 р., після смерті П. Ф. Лесгафта (1909), праці Р. І. Гельвіга «Профессор П. Ф. Лесгафт как анатом: Доклад в Киевском хирургическом о-ве 5 апр. 1910 г.».

Свою бібліотеку Р. І. Гельвіг почав збирати ще навчаючись у Воронежі. На деяких книгах можна зустріти штампи магазинів, у яких він придбав

книги. Так, на книзі М. П. Нечаєва і М. І. Лаврова «Методический учебник органической химии», виданої в Москві в 1888 р., є штамп «Книгопродавец Агафонов в Воронеже», а на форзаці – «год 1890. XII» і дитячої рукою виведений автограф «Р. Гельвиг». А рукописний варіант (літографія) книги С. Ф. Глінки «Конспект лекций по кристаллографии», виданої Санкт-Петербурзьким університетом у 1892 р., був переплетений у «Переплетчика Федулова в Воронеже».

Майже всі книги з колекції Р. І. Гельвіга пронумеровані. Так, під № 12 у його бібліотеці – «Святе Євангеліє». Вона вийшла в Санкт-Петербурзі в Синодальній друкарні в 1890 р. Це невелике видання в 8° аркуша волошкового кольору в цільношкіряній палітурці з тисненням по краях обкладинки. На лицьовій її стороні є тиснення православного хреста. Ця книга була подарована Р. І. Гельвігу в рік закінчення Воронежської гімназії. Про це красномовно свідчить напис, зроблений на форзаці книги: «В напутствие и руководство во всех случаях и обстоятельствах жизни, а равно для ежедневного чтения и назидания, абитуриенту Воронежской гимназии Гельвигу Роману. 1892 г. июня 9. Воронеж. Директор (подпись не разборчиво). Законоучитель, священник Васильев». Напису передуює кругла печатка Воронежської чоловічої гімназії з двоглавим орлом. А на задньому форзаці ми знаходимо вже знайомий штамп «Книгопродавец Агафонов в Воронеже».

Працюючи в Києві, Р. І. Гельвіг продовжував збирати свою бібліотеку, навідуючись у Київські книгарні. Вивчаючи штампи книгарень, ми довідуємося, що книга Е. К. Брандта «Очерки анатомии и физиологии человека» (СПб., 1873), була придбана в «Книжном магазине Степана Ивановича Литова в Киеве». Зустрічаються й інші цікаві штампи. Серед них: «Книжный магазин С. И. Иванова и К°. Киев, Фундуклеевская № 2», «Книжный магазин В. А. Просяниченко в Киеве», «Книжный и бумажный магазин М. П. Егорова. Санкт-Петербург».

У деяких книгах зустрічаються типографські книжкові формуляри. На них рукою власника вписані автор і назва, проставлена ціна, зроблені позначки про збереження видання.

Безумовний інтерес представляє книга, що вийшла у Варшаві в 1901 р., «Выдающиеся европейские курорты и санатории». Вона призначалася

російським лікарям, а редактором її був доктор медицини Віденського університету Лев Бродський. У нашій бібліотеці зберігаються 2 видання цієї книги. Перший випуск, що належав Р. Гельвігу, присвячений Австро-Угорщині і частині Німеччини.

Як правило, усі книги з бібліотеки Гельвіга мають власницьку оправу. Це темна червоно-чорна (під мармурову крихту) обкладинка, а на форзаці обов'язково є присутній власноручний автограф російською мовою «Р. Гельвиг» чи власницький штамп, виконаний латинськими літерами, «G. Gelvig». Це ж видання з'являється перед нами у видавничому оформленні. На білому фоні оправи текст, представлений у чорно-червоних тонах, сполучається зі стилізованим зображенням річкової флори (водяна лілія). На форзацах, на першому і останньому аркушах розміщена реклама медичних препаратів, засобів й устаткування. У цьому виданні дається характеристика 68 курортів і санаторіям. Книга прекрасно ілюстрована 60 фотографіями і гравюрами, які дають уявлення про внутрішнє оздоблення й зовнішній вигляд санаторіїв і курортів.

Кожному курорту передувала коротка довідка. З неї ми довідуємося про географічне розташування, коли було організована та чи інша лікувальна установа, як до неї можна дістатися, які види лікування одержати. На цьому виданні, як і на всіх інших, ми знаходимо рукописний автограф Р. І. Гельвіга. Ця книга була подарована Романові Івановичу його братом Іваном. Дарчий напис свідчить: «Дорогому брату Роме на память с пожеланием, чтобы и твое детище вошло в этот список. Ваня. Киев. 1902. 12/V». Як видно з дати, ця книга з'явилася в бібліотеці Р. Гельвіга в рік закінчення ним у Києві медичного факультету університету.

Серед величезної кількості книг у бібліотеці можна зустріти видання, подаровані Романові Івановичу його друзями і товаришами по службі. Так, автограф П. Ф. Лесгафта «Роману Ивановичу Гельвигу от автора» ми зустрічаємо на його книзі «Отношение анатомии к физическому воспитанию и главные задачи физического воспитания в школе» (М., 1888).

А на книзі «Семинарии русской филологии при императорском университете Св. Владимира под руководством проф. В. Н. Перетца» (К., 1912) ці-

кавий автограф залишили укладачі цього видання «Чуждому по кругу занятий, но родственному по духу многоуважаемому Роману Ивановичу Гельвигу. Составители». Ці семінарії були організовані для бажаючих вивчати літературу і мову Давньої Русі. Та й оформлення книги стилізоване під стародруковане видання з оригінальними заставками і кінцівками. У період роботи Р. І. Гельвіга у нашому університеті, в його бібліотеці з'являється невелике видання, подароване доктором грецької словесності (1891), професором нашого університету (1918–1934) А. І. Деревицьким. На його книзі «Женское образование в России и за границей», виданої в Одесі в 1902 р., наявний авторський напис «Глубокоуважаемому Роману Ивановичу Гельвигу от составителя. 9/ IX. 1918».

Багато написів перейняті теплотою, сердечністю і повагою до Гельвіга. От деякі з них: «Дорогому товарищу, Роману Ивановичу Гельвигу от автора» (С. Л. Тимофеев «Об операциях на мочеполовых органах», К., 1912), «Глубокоуважаемому старшему товарищу, приват-доценту Университета св. Владимира, Роману Ивановичу Гельвигу от благодарного за постоянное внимание и советы автора» (П. І. Конашко «К вопросу о характере отношений между аа. renales и v. posta renis у лягушки», К., 1913) чи «Глубокоуважаемому Роману Ивановичу Гельвигу в знак признательности за указания при выполнении этой работы, от автора» (Я. Б. Пороховник «Fnus praeternaturalis vulvaris», К., 1911).

Заслуговують на увагу і малоформатні видання. У кінці ХІХ ст. (1890) Ф. Павленков заснував серію «Библиографическая библиотека, или Жизнь замечательных людей». Ця серія була першим в Росії універсальним зібранням біографій. Вона стала попередницею заснованої М. Горьким серії «ЖЗЛ». Для того часу це були дуже дешеві видання (25 коп.) і невеличкі за форматом. Кілька книг із цієї серії можна знайти в колекції Романа Івановича. Вони присвячені великим філософам і натуралістам. Серед них слід відзначити Вольтера і Дарвіна, Декарта і Гумбольдта, Лівінгстона і Ньютона, Пржевальського і Спінозу.

Серед документів із бібліотеки Р. Гельвіга є кілька конволютів, які об'єднують в одній палітурці декіль самостійних видань чи праць. В одному з конволютів, де серед 6 самостійних документів, є дві дисертації на ступінь доктора медицини.

Кілька слів і про періодичні видання з бібліотеки Р. І. Гельвіга. Журнальний фонд бібліотеки Р. І. Гельвіга невеликий. Він нараховує всього 11 назв, але кількість екземплярів досягає 240 од. Серед них чималий інтерес представляють окремі номери «Атеня». Це – журнал критики, сучасної історії і літературу, який виходив у 1858–1859 рр. Із 76 номерів 6 наявні у бібліотеці Гельвіга. Тут можна зустріти окремі номери журналів «Вісника Європи», «Вісника виховання», «Дитячого читання», «Російського багатства» та ін.

За висловом професора Миколи Гудзія, «Его беззаветная и никогда не скудевшая любовь к родному для него и для нас университету, за который он положил свою жизнь, сохранит ему вечную память у всех тех, кому дороги судьбы русской науки и русской культуры» [1, с. 6].

Таким чином, ця книжкова збірка є типовим зразком робочої бібліотеки вченого. У ній зібрана література, що відобразила різнобічні інтереси власника. Велика цінність її – книги з автографами, що дають можливість простежити дружні зв'язки, встановити коло наукових зацікавлень ученого.

Література

1. Гудзий Н. Вечной памяти Р. И. Гельвига // Южные Ведомости. – 1920. – 27 сент. (10 окт).
2. Крымский педагогический институт имени М. В. Фрунзе. 1918–1928. – Симферополь, 1928. – 70 с.
3. Масловский В. В. Роман Иванович Гельвиц // Медицинский архив. – 1923. – № 1. – С. 5–11.
4. Открытие Таврического Университета // Известия Таврического университета. – Симферополь, 1919. – Кн. 1. – С. 43–101.
5. Роман Иванович Гельвиц : Библиографический справочник / Сост. М. В. Дорошко, Л. Г. Евсеева, М. М. Калмыкова. – Симферополь: Крымский Архив, 2004. – 56 с.

І. ГРИГОРЮК,

директор ННЦ біотехнологій, біотехсервісу та біоконверсій ННІ охорони природи і біотехнологій,
професор кафедри екобіотехнології та біорізноманіття
Національного аграрного університету,
д-р біол. наук, чл.-кор. НАН України

Сільське господарство України: новий історико-науковий погляд

(Сільське господарство України – від минулого до сьогодення: У 4 т. / М. В. Зубець, В. А. Вергунов, В. І. Власов та ін. – К., 2005–2006. – Т. 1: Землеробство України: від праслов'ян через події XIX–XX століть до наших днів. – К.: Аграрна наука, 2005. – 280 с.; Т. 2: Від становлення земельних відносин до комплексної механізації виробництва. – К.: Аграрна наука, 2005. – 280 с.; Т. 3: Аграрна політика і макроекономічні відносини в аграрному секторі України. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 358 с.; Т. 4: Аграрна наука: розвиток та досягнення. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 470 с.)

Вихід у світ чотиритомної монографії «Сільське господарство України – від минулого до сьогодення» викличе, безперечно, широкий інтерес читацького загалу, зокрема в наукових і політичних колах серед економістів та аграріїв, зважаючи на її актуальний характер і комплексний підхід до розв'язання досліджуваних проблем. Цінність рецензованої праці полягає, насамперед, у тому, що в ній проаналізовано динаміку розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні в історичному контексті, показано місце сільського господарства держави у світі, визначено перспективи його розвитку. Такий підхід має не тільки суттєве методологічне значення, а й передбачає застосування на практиці основоположних норм і принципів, покликаних прискорити процес переходу економіки країни на ринкові засади розвитку.

Для реалізації визначених у монографії цілей і завдань автори цілком правомірно застосували широкий арсенал засобів, якими керуються світова й вітчизняна економіка, історія та політологія. У чотиритомнику детально проаналізовано праці провідних українських науковців, водночас справедли-

во наголошено, що з низки причин об'єктивного і суб'єктивного характеру поза увагою дослідників залишалося ґрунтовне теоретико-методологічне осмислення особливостей розвитку сільського господарства в Україні та її аграрної політики. Це зумовило вироблення авторами власного підходу до розв'язання досліджуваних проблем.

У рецензованому чотиритомному виданні науковцями поставлених авторами мети і завдань дослідження полягає в тому, щоб глибоко й обґрунтовано концептуалізувати панораму розвитку сільського господарства України від трипільської землеробської культури до сьогодення, її тенденції та потенціал, визначити шляхи формування й здійснення аграрної політики держави, підкреслити необхід-

ність подальшого розвитку аграрної науки з тим, щоб Україна посіла гідне місце серед держав світу.

Привертає увагу джерельна база монографії. Безперечним здобутком є те, що автори вводять науковий обіг нові архівні матеріали й документи, що дають змогу об'єктивно висвітлити досліджувані проблеми, до того ж вони слугують і важливим джерелом для подальших досліджень в аграрно-економічній сфері.

Структура чотиритомного видання зумовлена поставленими завданнями, логікою й методологією дослідження. Застосовані авторами методи комплексного, системного та компаративного аналізу сприяють широким узагальненням, врахуванню досвіду зарубіжних країн. Рецензована робота складається з чотирьох томів. У першому томі під назвою «Землеробство України: від праслов'ян через події XIX і XX століть до наших днів» аналізується процес формування трипільської землеробської культури, яка стала основою створення культури землеробства на території України, показано складний шлях України на тлі становлення системи землеробства й розвитку земельних відносин у XIX і XX ст., висвітлено події голодомору 1932–1933 рр., негативні наслідки колективізації, період занепаду сільського господарства в часи другої світової війни, коли всю територію України було окуповано фашистськими загарбниками, розкрито динаміку розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні у повоєнні роки порівняно з розвитком аграрного сектору в розвинених країнах. Другий том – «Від становлення земельних відносин до комплексної механізації виробництва» – присвячено трьом нерозривно пов'язаним питанням: землі, сільському населенню і механізації сільськогосподарського виробництва. Надто важливим, на наш погляд, є розкриття в історичному аспекті виникнення і становлення української системи землекористування, в якій тісно переплелися багатогранні зміни прав власності на землю на еволюційному шляху розвитку країни від часів Київської Русі до сьогодення. Окремо розглядається історія формування земельних відносин на Буковині та Галичині, яке має певні особливості, зумовлені пануванням монархій Румунії й Австро-Угорщини на цих територіях. Проблеми демографії українського села, які розглядаються в другому томі, свідчать про різке зменшення працездатної частини сільського населення, яке налічує нині менше третини в загальній чисельності населення України. Причини цього – міграція сільського населення в міста та за кордон, відсутність пакета законодавчих актів, спрямованих на поліпшення трудових відносин в аграрному секторі, низький рівень соціальної інфраструктури села. Важливим у науковому і практичному сенсі є аналіз проблем механізації сільськогосподарського виробництва в Україні, розгляд історичних аспектів розвитку вітчизняної галузі сільськогосподарського машинобудування, про що йдеться в цьому томі.

Вагомим внеском у теорію і практику сільського господарства України є третій і четвертий томи ре-

цензованого видання, в яких розглядаються особливості здійснення аграрної політики в Україні – відсутність єдиної аграрної політики на її теренах унаслідок багатовікової політичної й територіальної роздробленості України, коли реформування здійснювалося не в інтересах корінного етнічного населення, висвітлюються історичні етапи аграрного реформування, складові системи бюджетної політики держави щодо сільського господарства, перспективи державної підтримки аграрного сектору з наміром вступу України до СОТ, розглянуто питання кредитування, оподаткування, розвитку експортно-імпоротної діяльності сільського господарства. Четвертий том – «Аграрна наука: розвиток та досягнення» – присвячено питанням формування системи управління аграрною наукою. Як справедливо підкреслюють автори, наукові доробки видатних українських учених-аграріїв – М. І. Туган-Барановського, В. Я. Юр'єва, М. В. Зубця, С. Г. Навашина, Н. Н. Колесника та багатьох інших, а також сучасних українських дослідників – І. І. Лукінова, П. Т. Саблука, В. П. Ситника, В. М. Трегобчука, В. В. Юрчишина та інших економістів-аграрників є національним надбанням, в якому аграрна складова забезпечує продовольчу безпеку держави.

У виданні наведено численні таблиці, схеми, діаграми, що суттєво доповнює об'єктивну картину розвитку сільського господарства України з давніх часів і до сьогодні.

Ознайомлення з викладеним у чотиритомній монографії матеріалом свідчить, що автори у цілому успішно впоралися з поставленими завданнями. На нашу думку, пропоновані широкому загалу книги вдало поєднують два діалектично пов'язані аспекти – науково-теоретичний і практичний, мають непересічне як теоретичне, так і практичне значення.

У цілому логічною й продуманою є структура рецензованого видання. Однак, ця книга значно виграє б, якби в кінці кожного тому були зроблені висновки. Крім того, бажано у вихідних даних вказувати авторів кожного розділу, що зроблено лише в третьому томі.

Загалом монографія «Сільське господарство України – від минулого до сьогодення» є цінним науковим дослідженням, яке відзначається науковою новизною, логічними, обґрунтованими науковими позиціями авторів, широкою джерельною базою. Це видання може бути використане у практичній діяльності науковців, викладачів ВНЗ, спеціалістів-аграріїв та інших фахівців.

SUMMARY

Supronyuk O. **Foreign Ukrainica in the V. Vernadsky National Library of Ukraine: studying perspectives**

This article discovers the history of foreign ukrainica department, it shows the problems of department's reserve opening, the status of exploring books, which were published in diaspora nowadays. Types of scientific ukrainian diaspora centres classification is given. Prospects of researching and introducing information about their publishing output to scientific circulation are determined. Prospects of studying retrospective and current components of foreign ukrainica and creating such database in combined electronic catalogue of libraries of Ukraine and world, which is being prepared on basis of VNLU, are considered.

Solovyanenko D. **Internet-technologies use statistics in the libraries of Ukraine**

During the analysis it was found out that 330 ukrainian libraries has own web-sites or web-pages. It also found out that 404 ukrainian libraries use e-mail technology. So the using of these two technologies (web and e-mail) not always take place in parallel. There are many libraries using only one of these two technologies. So for the statistical research have been introduced the new concept – «internetized» library – library that uses at least one of two basic Internet-technologies. There are 519 «internetized» libraries in Ukraine. It is 1,15 % of the total amount of libraries in Ukraine. Libraries of various department has some specific characters in the Internet usage. The top level of the e-mail technology usage has been registered in the academic libraries department. Public libraries provide the most part of the library web-segment of the UaNet. The internationalization disproportion between five library departments amounts 11000 % at that the top level of internetization has been registered in the universities library department, the undermost level has been registered in the Ministry of culture and arts libraries department. Almost hasn't internetized school libraries. There is substantial regional disproportion in library internationalization. In big industrial centres have been registered high indexes of the Internet technologies introducing, but since high levels of the general internetization the working load of internetized libraries in these regions is higher than the working load of the depressed regions. The disproportion in the working load between ukrainian region amounts 5000 % at that the highest level of the library Internet service supply has registered in Rivne region, the lowest level has registered in Kyiv. The e-mail technology introduces in libraries practice more actively than www-technologies. The disproportion between leading of these two technologies amount 122–166 %. It is necessary to note that ukrainian libraries commonly uses corporative e-mail addresses. The level of usage of free mailboxes is comparatively low. The considerable proportion of libraries uses the founder organizations addresses for the own correspondent's needs. It was registered specificity in web-technologies leading. There are many library projects is developing within the limits of founder organizations web-sites. The considerable proportion of libraries web-sites hosts in founder organizations subdomains. Ukrainian libraries, in general, develops web-sites on one's own, but the percent of projects that has developed by the third organizations is considerable. It is necessary to note that founder organizations makes an impact on the level of leading of e-mail and www technologies.

Muha L., Zatoka L. **Historical, technical and technological aspects of phase conservation of the library stocks**

The historical, technical and technological aspects connected with the introduction of phase conservation in library practice were discussed. The article highlighted the advantage of using preventive technologies in preservation of library funds. It presented the tasks, which specialists had to solve during the introduction of the technology of phase conservation of the documents.

Kunanets' N. **Narodnyi Dim library's organizational and managerial documentation**

The library of Narodny Dim possessed a stock of organizing and boarding documents dealing with all the aspects of its activity. This included the next important materials: the Regulations, qualification requirements, staff position instruction. The documents promoted the coordination of high-qualified readers' service and the organization of funds.

Vovchenko V. **Archival legacy and Mykola Vasylyovych Levyts'ky Library (1859–1936) as source from Ukrainian Educational Movement history of the end of XIX th c. through the 20s of XX c.**

Article is focused on the personal archives of M. V. Levyts'ky, collected at Institute of Manuscripts, NLUV; their organization, content and documentary structure. There are six types of documents defined in the article: documents related to biography, materials related to social activities, manuscripts, correspondence, materials of other persons, and photo documents. Mentioned documents demonstrate that M. V. Levyts'ky was an educator, political figure, benefactor, founder and owner of a unique archive, researcher of historical and cultural rarities. It allows for a statement that M. V. Levyts'ky was a person of vast interests and puts him on the same level with most educated people of the end of XIX century, who were set apart by the broad interests in the fields of general culture, science, humanitarian movement, regardless of their profession and occupation.

Kalmykova M. **Roman Ivanovych Gelvih book collection in the V. Vernadsky Taurida National University's Scientific library stocks**

In given article the contents of the personal library of R. I. Gelvig kept in scientific library of Taurida National university is analyzed. Brief biographic data of the owner of book assembly are given, the most important documents from the personal library of the first rector of Taurida university R. I. Gelvig are examined.